

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Konfesná situácia na území Slovenska v období stavovských povstaní
(1604 – 1711)

Bc. Matej Dudáš

Diplomová práca

2016

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Matej Dudáš**
Osobní číslo: **H13512**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Konfesní situace na území Slovenska v období stavovských povstání (1604-1711)**
Zadávací katedra: **Katedra religionistiky**

Zásady pro vypracování:

Student nejprve obecně pojedná o procesu konfesionalizace v západním křesťanství 16. století, o zrodu středoevropské habsburské monarchie a náboženské politice Habsburků a o expanzi osmanské říše do střední Evropy a roli tohoto islámského státu ve vzájemných vztazích mezi katolíky a protestanty (vysvětlí např. pojem "kalvinoturcismus"). V hlavní části práce pak zmapuje náboženskou situaci na území dnešního Slovenska v období stavovských povstání počínaje Bočkajovým a konče povstáním Františka II. Rákócziho. Zaměří se při tom na rozbor konfesního rozměru těchto povstání a na situaci jednotlivých protestantských společenství (luteránů, kalvinistů, ale i pobělohorských českých exulantů) mezi katolickými Habsburky a muslimskými Osmany. V závěru shrne náboženské dějiny Slovenska doby uherských stavovských povstání a jejich specifické rysy v kontextu Evropy doby konfesionalismu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

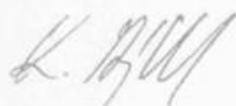
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Vít Machálek, Ph.D.**

Katedra religionistiky

Datum zadání diplomové práce: **31. března 2015**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2016**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

Univerzita Pardubice
Přelouka 182/17
502 04 Pardubice, Internátní 88
L.S.

doc. Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2015

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

- BAK, János - KIRÁLY, Béla. From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary. New York: Columbia University Press, 1982. ČAPKOVIČ, Dušan et al. Dejiny Slovenska. Bratislava: Academic Electronic Press, 2000.
- DANIEL, David P. (ed.). Evanjelíci a evanjelická teológia na Slovensku. Bratislava: Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 1999.
- DANGL, Vojtech. Bethlen proti Habsburkům. Praha: Melantrich, 1992.
- DANGL, Vojtech. Slovensko vo víre stavovských povstaní. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986.
- HORVÁTH, Pavol (ed.). Rabovali Turci...: Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia. Bratislava: Tatran, 1972.
- JAKOBEUS, Jakub. Výber z diela. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.
- KONTLER, László. Dějiny Maďarska. Praha: Lidové noviny, 2002. KOPČAN, Vojtech. Turecké nebezpečnostvo a Slovensko. Bratislava: Veda, 1986.
- KROFTA, Kamil. My a Maďari v boji s Turky. Praha: Státní tiskárna, 1934.
- MATUNÁK, Michal. Život a boje na slovensko tureckom pohraničí. Bratislava: Tatran, 1983.
- ŠUTAJ, Štefan (ed.). Protihabsburgská povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí. Prešov: Universum, 2008.
- VAUGHAN, Dorothy M. Europe and the Turk: A Pattern of Alliances 1350-1700. New York: AMS Press, 1976.
- WHEATCROFT, Andrew. Nepřítel před branami: Habsburkové a Osmané v bitvě o Evropu. Praha: Slovart, 2010.
- ZUBER, Rudolf. Osudy moravské církve v 18. století. Díl 2. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003.

Prehlásenie:

Túto prácu som vypracoval samostatne. Všetky literárne pramene a informácie, ktoré som v práci využil, sú uvedené v zozname použitej literatúry.

Bol som oboznámený s tým, že sa na moju prácu vzťahujú práva a povinnosti vyplývajúce zo zákona č. 121/2000 Zb., autorský zákon, predovšetkým so skutočnosťou, že Univerzita Pardubice má právo na uzavretie licenčnej zmluvy o použití tejto práce ako školského diela podľa § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tým, že ak príde k použitiu tejto práce mnou alebo bude poskytnutá licencia o použití inému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávnená od mojej osoby požadovať primeraný príspevok na úhradu nákladov, ktoré na vytvorenie diela vynaložila, a to podľa okolností až do ich skutočnej výšky.

Súhlasím s prezenčným sprístupnením svojej práce v Univerzitnej knižnici.

V Pardubiciach dňa 30. 6. 2016

.....
Bc. Matej Dudáš

Pod'akovanie:

Chcel by som pod'akovať najmä vedúcemu mojej práce doktorovi Vítovi Machálkovi za ochotu, pochopenie a odbornú pomoc, ktorú mi poskytol pri písaní mojej práce. Ďalšia veľká vďaka patrí mojej mame a starej mame, ktoré pri mne vždy stáli.

Zhrnutie

Diplomová práca sa zaoberá témou konfesných vzťahov na Slovensku v období stavovských povstaní v rokoch 1604 až 1711. Jej základným cieľom je analyzovať náboženské postoje a konflikty v historickom kontexte od začiatku reformácie na Slovensku. Zaoberá sa pokusmi protestantov, v prípade Horných Uhier luteránov, na vytvorenie vlastnej cirkvi. Súčasťou práce je snaha o vysvetlenie procesu konfesionalizácie a faktorov, ktoré k nej prispeli, najmä rekatolizácie, ktorá veľkou mierou prispela k náboženským konfliktom v 17. storočí. Protireformácia a snaha o habsburský absolutizmus prispievala k nespokojnosti stavov, ktoré začali konať ozbrojené revolty proti viedenskému dvoru. Povstania boli vedené šľachtou, ktorá bojovala najmä za zachovanie svojich stavovských práv a potvrdenie slobody vierovyznania. Osmanská ríša nepriamo, ale aj priamo podporovala tieto revolty s cieľom o vnútorné oslabenie Habsburskej monarchie. Protihabsburské stavovské povstania mali iba čiastkové a dočasné úspechy v rámci náboženskej situácie, pretože na ich konci rekatolizačné opatrenia úspešné až natoľko, že sa takmer úplne zmenilo konfesné zloženie obyvateľstva na Slovensku.

Kľúčové slová:

Uhorsko, Habsburgovci, reformácia, rekatolizácia, stavovské povstania, náboženstvo

Title

The Denominational Situation in the Territory of Slovakia in the Period of the Uprisings of the Estates (1604-1711)

Summary

This thesis is devoted to the confessional relations in Slovakia during the period of Uprisings of Estates in years 1604 – 1711. The fundamental purpose is to analyze religion attitudes and conflicts in a historical context from the beginning of the reformation in Slovakia. The thesis deals with the efforts of Protestants, in the case of the Upper Hungary the efforts of the Lutherans, to found their own church. An effort to explain the process of denominationalisation and factors which affected it, especially the recatholization, which contributed greatly to the religious conflicts in the 17th century is as well part of this thesis. Counter-Reformation and efforts to achieve Habsburg absolutism contributed to dissatisfaction of Estates, which started to take armed revolts against the Viennese court. Revolts were led by the nobility, which fought mainly for the preservation of their rights and confirmation of freedom of religion. The Ottoman Empire directly as well as indirectly supported these revolts in order to internally weaken the Habsburg monarchy. Anti-Habsburg Uprisings of Estates gained only partial and temporary success within religious situation, because in the end, the recatholization measures were successful in such a large scale that the religious composition of inhabitants in Slovakia did almost completely change.

Keywords

Hungary, House of Habsbourg, reformation, recatholisation, anti-Habsburg uprisings, religion

Obsah

Úvod.....	10
1. Historické pozadie	13
2. Reformácia na Slovenskom území.....	18
2.1. Sedmohradsko ako „bašta“ uhorského protestantizmu	21
2.2. Vznik luteránskej cirkvi na území Slovenska.....	22
2.2.1. Žilinská synoda	26
2.2.2. Synoda v Spišskom Podhradí.....	29
3. Konfesionalizácia.....	31
4. Rekatolizácia.....	33
4.1. Ústredná postava protireformácie Peter Pázmány	34
4.2. Pokračovanie rekatolizácie v druhej polovici 17. storočia	36
5. Počiatkové obdobie povstaní v prvej polovici 17. storočia.....	39
5.1. Pomery v Uhorsku pred vypuknutím stavovských povstaní	39
5.2. Povstanie Štefana Bocskaya	40
5.3. Situácia po Bocskayovej smrti	43
5.4. Osmanské panstvo	46
5.5. Povstanie Gabriela Bethlena.....	47
5.6. Česká emigrácia.....	51
5.7. Povstanie Juraja I. Rákóczyho	55
6. Druhá polovica stavovských povstaní	60
6.1. Wesselényiho sprisahanie.....	60
6.2. Kurucké povstanie	62
6.3. Povstanie Imricha Thökölyho.....	65
6.4. Povstanie Františka II. Rákóczyho	69
Záver.....	73
Bibliografia.....	75

Úvod

Diplomová práca sa zaoberá historickým obdobím sedemnásteho a začiatku osemnásteho storočia a náboženskou situáciou na území Uhorska v tom čase. Od začiatku tridsiatych rokov šestnásteho storočia preniká Lutherova reformácia aj na územie dnešného Slovenska. Konfesné pomery sa prudko menia a väčšia časť šľachty a obyvateľstva prijíma reformačné myšlienky. Obranou katolíckej cirkvi a jej najväčšieho podporovateľa, habsburského panovníka sa stala rekatolizácia. Nasledujúce vojny s Turkami, obmedzovanie šľachtických práv a rekatolizačné úsilie sa v 17. storočí stávajú hnacími faktormi pre vzbury šľachty a obyvateľstva, známymi ako stavovské povstania.

Cieľom diplomovej práce je porozumenie a zosumarizovanie problematiky náboženských konfesií v Horných Uhrách, teda na území dnešného Slovenska, vtedajšej severnej časti Uhorského kráľovstva v období stavovských protihabsburských povstaní v rokoch 1604 až 1711.

Územie Uhorska bolo v 17. storočí miestom povstaní, bojov proti Turkom i bojom proti habsburskej moci. V tomto storočí sa boje konali najmä na území dnešného Slovenska.

Vo svojej prvej kapitole som sa pokúsil o načrtnutie historických a politických udalostí v 16. storočí, ktoré predchádzali stavovským povstaniam. Najmä rozdelenie krajiny po roku 1526 bolo hlavným katalyzátorom vnútorných nepokojov v Uhorsku a teda súčasne aj na Slovensku.

Druhá kapitola začína príchodom luterských protestantských myšlienok na územie Slovenska, kde za krátky čas získali podporu miestnej šľachty a miest. Pokračuje krátkou podkapitolou venovanou Sedmohradsku, ktoré bolo významné pri šírení nových kresťanských smerov a najmä hlavnou protiváhou k habsburskej absolutistickej vláde, snažiacej sa o protireformáciu. Ďalšia podkapitola je venovaná vzniku luteránskej cirkvi na Slovensku od jej počiatkových snáh na sebaurčenie až po úplné odtrhnutie od katolíckej cirkvi začiatkom 17. storočia. Druhú kapitolu uzatvárajú dve podkapitoly, venované prvým a najvýznamnejším synodám luterskej cirkvi (dnes na Slovensku Evanjelická cirkev augsburského vyznania). Na Žilinskej synode protestanti vytvorili tri vlastné politicko-územné celky so samosprávou a volenými superintendentmi a boli na nej vydané vieroučné zákony evanjelickej cirkvi. Na

Synode v Spišskom Podhradí sa k organizácii a článkom viery, potvrdenými na Žilinskej synode, pripojili aj oblasti a mestá východného Slovenska.

Konfesionalizácia na Slovenskom území, jej vznik a formovanie sa v období stavovských povstaní je témou tretej kapitoly mojej práce.

Štvrtá kapitola sa venuje rekatolizácii a protireformačným snahám vo vtedajšom Uhorsku, ktorého väčšiu časť v tom čase tvorilo územie Slovenska. V podkapitole 4.1. sa venujem najznámejšej osobnosti rekatolizácie v 17. storočí, Petrovi Pázmánymu. V ďalšej podkapitole som sa snažil opísať boj proti protestantom v druhej polovici 17. storočia.

Piata kapitola začína obdobím pred začatím protihabsburských stavovských povstaní a náboženskej situácii v období začiatku 17. storočia. Pokračuje podkapitolou venovanou prvému povstaniu Štefana Bocskaya z rokov 1604 – 1606. Nasleduje podkapitola zaoberajúca sa Osmanským vzťahom ku obyvateľstvu na dobytých územiach. Ďalej začína časť venovaná povstaniu Gabriela Bethlena (1619 - 1622), ktoré bolo súčasťou Tridsaťročnej vojny. Posledná podkapitola pojednáva o početnej českej emigrácii, ktorá bola výsledkom porážky českého povstania na Bielej Hore r. 1620.

V poslednej kapitole som sa venoval druhej polovici povstaní a začína povstaním Juraja I. Rákóczyho (1644-1645). Pokračuje tzv. Wesselényiho sprisaháním (1664-1671) a následná podkapitola sa venuje kuruckým odbojom medzi rokmi 1671 a 1673. Podkapitola „Povstanie Tökölyho“ sa venuje historickému obdobiu tohto povstania z rokov 1678 až 1686. Posledná časť mojej práce obsahuje informácie o poslednom protihabsburskom stavovskom povstaní vedenom katolíckym kniežat'om Františkom II. Rákóczym (1703 – 1711) ukončeným mierom v Satu Mare, ktorým sa končí obdobie týchto stavovských rebélií.

Vo svojej diplomovej práci som použil historicko-popisnú metódu skúmania danej problematiky. Pokúsil som sa pozrieť na náboženský vývoj na Slovenskom území, ktorý sa radikálne mení v priebehu 16. storočia a táto zmena radikálne ovplyvnila celé nasledujúce 17. storočie. Chronologicky sledujem najmä udalosti spojené s náboženstvom, ktoré sú ale v tomto období neoddeliteľne spojené s politickým dianím v strednej Európe.

Mojou snahou je uchopiť udalosti v rámci obdobia protihabsburských stavovských povstaní v Uhorsku, ktoré ovplyvňovali územie Slovenska v 17. storočí z historickej a náboženskej stránky. Prívrženci reformovaných vyznaní rozšírených po celom Uhorsku boli v celom storočí konfrontovaní s rekatolizáciou.

V diplomovej práci sa snažím zameriavať na náboženskú problematiku, ktorá ale je v tomto historickom období neoddeliteľne spätá s politickým dianím na Slovensku.

Fenomén rekatolizácie bol podporovaný panovníkmi z habsburskej dynastie a nadobudol obrovský vplyv na obyvateľstvo, ktoré bolo od konca 16. storočia väčšinovo protestantské.

Okrem dvoch publikácií, zbierok prameňov (*Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku I.*, *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku II.*) som čerpal vo svojej práci z dostupnej sekundárnej literatúry. Väčšina dostupnej literatúry sa zaoberá historickými, alebo teologickými rozmermi daného obdobia.

Ako vzor pre transkripciu osobných mien som si zvolil dielo *Dejiny Uhorska* (KÓNYA, Peter, ed.), podľa vzoru tejto publikácie sú osobné mená pre lepšiu čitateľnosť v slovenskom ekvivalente a priezviská v pôvodnom, zväčša v maďarskom tvare.

Protestantov luterského vyznania v Uhorsku vo svojej práci nazývam aj evanjelici, podľa súčasnej Evanjelickej cirkvi augsburgského vyznania na Slovensku, ktorá sa formovala od Žilinskej synody v roku 1610, kde sa luteráni oficiálne odpojili od katolíckej cirkvi.

1. Historické pozadie

Na Slovensko sa reformácia dostáva z nemeckých krajín v prvej polovici 16. storočia. Rýchle rozšírenie reformácie sa pripisuje politickému rozvratu po moháčskej katastrofe, občianskej vojne, ale aj napríklad oslabeniu katolíckej cirkevnej hierarchie, pri Moháči v roku 1526 padli obaja uhorskí arcibiskupi a päť biskupov.¹

Už dvanásť dní po osmanskom víťazstve pri Moháči napochodoval triumfujúci sultán so svojimi vojskami do Budína, odkiaľ odišla kráľovná Mária do Bratislavy, kde našla útočisko. V bývalom hlavnom meste sa Turci dlho nezdržali a vypálili ho spolu s okolitým územím.²

Vojenská porážka od Osmanov znamenala koniec stredovekého uhorského štátu. Smrťou kráľa Ľudovíta II. Jagelovského (1506–1526) zostal prázdny uhorský trón. Podľa zmluvy o nástupníctve medzi Habsburgovcami a Jagelovcami si nárokoval Ferdinand Habsburgský (1503–1564) uhorskú kráľovskú korunu.³ Za kráľa sa dal však korunovať aj sedmohradský vojvoda Ján Zápoľský (1487–1540).

Po tragickej bitke, kde padli členovia vysokej katolíckej hierarchie, osmanské vojská na jeseň 1526 drancovali cirkevné majetky a zničili mnohé kresťanské chrámy i kláštory. Na veľa miest sa už ani po odchode Turkov klérus nevrátil. Neobsadené zostali aj celé diecézy, ktorých počet sa zvyšoval s ďalšími tureckými vpádmi na územie Uhier. Biskupi, ktorí boli dosadení na územia, ktoré ovládali Osmania, sídlili vo najmä Viedni, odkiaľ mali veľmi obmedzený prístup ku riadeniu duchovného života ich diecéz. Mnohé z majetkov, ktoré boli zabrané cirkvi, nebolo nikdy navrátených. Po rozdelení Uhorska na tri časti, sa v tureckej časti stali majetkom štátu a v dvoch ďalších častiach krajiny, vo Ferdinandovej, aj Zápoľského ich vládari využívali na vydržiavanie a platenie svojich vojsk.⁴

Habsburgské právo na uhorský trón má korene v dynastických zmluvách medzi Maximilánom I. Habsburgským⁵ a Vladislavom II. Jagelovským.⁶ Viedenské zmluvy z roku 1506 a dvojitá kráľovská svadba v roku 1515 potvrdila nástupníctvo medzi oboma rodmi. Arcivojvoda Ferdinand Habsburgský si zobral za ženu Annu Jagelovskú a mladý uhorský kráľ

¹ ČAPLOVIČ, Dušan - ČIČAJ, Viliam (et al.): *Dejiny Slovenska* s. 139.

² KONTLER, László: *Dejiny Maďarska*, s. 123.

³ ČAPLOVIČ, Dušan - ČIČAJ, Viliam (et al.): *Dejiny Slovenska*, s. 135.

⁴ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 226.

⁵ Maximilán I. Habsburgský (1459–1519) - rakúsky arcivojvoda a rímsko-nemecký cisár.

⁶ Vladislav II. Jagelovský (1456–1516) – český a uhorský kráľ.

Ľudovít II. zase Máriu Habsburgskú. V prípade smrti jedného z nich bez mužského potomka, mal získať dedičné územia jeho švagor.⁷

Smrť Ľudovíta II. Jagelovského (v Čechách vládol ako Ľudovít I.) znamenala pre České krajiny a Uhry to, že dostávali pod právoplatnú vládu rodu Habsburgovcov. V Čechách bol Ferdinand I. Habsburgský zvolený jednomyseľne, ale v októbri 1526 v Uhrách bol zvolený šľachtou za kráľa Ján Zápoľský a ihneď aj korunovaný nitrianskym biskupom. V decembri toho roku bol na uhorskom sneme v Bratislave, ktorý oficiálne zvolal palatín⁸, zvolený Ferdinand. Voľba ale bola dosť nejednoznačná, napríklad v Slavónsku snem volil Zápoľského, väčšina Chorvátskeho snemu zase Ferdinanda.⁹

Začiatkom roku 1528 bola podpísaná zmluva medzi sultánom Sulejmanom I. a Zápoľským. Vysokou Portou¹⁰ bol knieža uznaný za jediného zákonného vládcu. Turci prisľúbili pomoc proti Ferdinandovi a knieža sa zaviazal platiť ročný poplatok Porte. V lete 1529 sultán s vojskom dobyl Budín a tam uznal Zápoľského za kráľa Uhorska. Potom neúspešne osmanské vojsko obliehalo Viedeň.¹¹ Osmania chceli aspoň časť krajiny pretvoriť v nárazníkový štát so štatútom podobným, ako mali vedľajšie, rumunské kniežatstvá (Valaško, Moldavsko).¹²

Krajina bola od roku 1526 trvalo rozdelená. Habsburgské kráľovské Uhorsko na severe a západe, v strede turecké vilájety¹³ a na východe Sedmohradsko, s vládnucim kniežat'om, ktoré bolo v tom čase takmer úplne nezávislé. Toto rozdelenie však nebolo konečné, pretože hranice sa neustále menili, niektoré územia spadali pod dvojité panovnícku moc a niektoré pod ani jednu.¹⁴

Ferdinand I. a Ján Zápoľský v roku 1538 podpísali zmluvu o mieri vo Veľkom Varadíne, kde sa navzájom formálne uznali za panovníkov. Zápoľskému patrilo územie Sedmohradska a východných uhorských stolíc a Habsburgovi zostalo tzv. kráľovské Uhorsko (sever a západ Uhier), kde boli presťahované cirkevné, správne inštitúcie a krajinské úrady.

⁷ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 189.

⁸ Palatín – lat. *comes palatinus*, spočiatku správca panovníckeho dvora, neskôr v novoveku najvyšší krajinský hodnostár v Uhorsku a predseda uhorského snemu, po panovníkovi najvyššia politická funkcia v Uhorskom kráľovstve.

⁹ KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, s. 17.

¹⁰ Vysoká Porta (Porta) – pomenovanie pre úrad veľkovezíra Osmanskej ríše, neskôr výraz používané na označenie centrálnej vlády Osmanskej ríše

¹¹ KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, s. 19.

¹² KONTLER, László: *Dejiny Maďarska*, s. 124.

¹³ Administratívna jednotka Osmanskej ríše, nazývaná aj pašalík.

¹⁴ EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 277.

Bratislava sa stala hlavným mestom kráľovského Uhorska, zasadali v nej snemy a stala sa tiež korunovačným miestom uhorských kráľov. Ostrihomské arcibiskupstvo bolo tiež presťahované, a to do Trnavy.¹⁵

V čase panovania prvého habsburgského panovníka v Uhorsku začína vznikať nový geopolitický útvar v Európe, skladajúci sa z dedičných rakúskych krajín, Uhorského Kráľovstva a Krajín Koruny českej, ktorý dostal neskôr názov Habsburgská monarchia.¹⁶

Turci sa územne uspokojili s časťou krajiny spolu s hlavným mestom Budínom (obsadený 1541). Vyplienili časti Zadunajska, Peštiansku a Báčsko-bordočskú stolicu a väčšina vojska sa vrátila do Osmanskej ríše. Turci si ešte nechceli podmaňovať celé Uhry, pretože sami ešte nemali upevnené pozície na Balkáne a taktiež bojovali aj na východe svojho územia, v Perzii.¹⁷ Z tohto dôvodu podpísali s Habsburgovcami mier v Adrianopoli r. 1568.

Od konca 60. rokov do začiatku 90. rokov šestnásteho storočia vládol medzi Osmanmi a Habsburgovcami relatívny mier, ktorý ale rušili menšie, alebo väčšie vojenské zrážky pri hraniciach alebo lúpežné výpravy.¹⁸

Po skončení vojny Osmanov s Perziou v roku 1590, ktorá viazala osmanské vojská na východe ich ríše, mohla Porta presunúť armádu na európske územie.¹⁹ V roku 1593 sa začala „Pätnásťročná“ alebo „Dlhá“ vojna s Turkami (1593–1606) konfliktom na hraniciach Chorvátska a Osmanskej ríše.²⁰ Vojskám velil brat panovníka Rudolfa II. (1552–1612), arcivojvoda Matej (1557–1619) a v roku 1601 sa mu podarilo obľahnúť Budín a dobiť Pešť. Rozklad protitureckej aliancie ovplyvnil ďalší vývoj vojny. V Sedmohradsku vládol chaos vyvolaný vnútornými rozpormi šľachty a tiež trojnásobnou rezignáciou kniežat'a Žigmunda Báthoryho. Viedenský dvor sa snažil skoncovať so sedmohradskou samostatnosťou a generál Habsburgovcov Basta obsadil územie Sedmohradského kniežatstva.²¹

Cisár Rudolf II. sa za svojej vlády usiloval o rekatolizáciu na území Sedmohradského kniežatstva, kde prevládali protestantské konfesie. Pokúšal sa o to najmä násilnými opatreniami a zaberaním majetkov údajných zradcov. Žoldnierske oddiely habsburgského

¹⁵ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku I.* DVOŘÁK, Pavel (ed.), s. 13.

¹⁶ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 205.

¹⁷ MATUNÁK, Michal: *Život a boje na slovensko tureckom pohraničí*, s. 31.

¹⁸ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 236.

¹⁹ ČAPLOVIČ, Dušan - ČIČAJ, Viliam (et al.): *Dejiny Slovenska*, s. 138.

²⁰ GDOVIN, Miloslav: „Vojna s Turkami (1593–1606)“, s. 13.

²¹ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 133.

generála Bastu zložené hlavne z Talianov, Španielov a Valónov sa stali postrachom pre domáce obyvateľstvo.²²

Od porážky Konštantinopolu a pádu Byzantskej ríše v roku 1453 sa Turci pomaly dostávajú až na hranice Uhorska, takže Kráľovské Uhorsko koncom 16. storočia, takmer stopäťdesiat rokov vzdorovalo náporu Osmanskej ríše. Európske štáty ho v tomto období vnímali ako hrádzu proti tureckej expanzii a spoločnosť v Európe, bez ohľadu na konfesiu, prejavovala záujem o priebeh bojov proti Turkom. Na budovanie obrannej línie proti nim prispievali okrem krajín habsburskej koruny aj pápež, alebo štáty Rímsko-nemeckej ríše. Pre západnú Európu bolo Uhorsko exotickou krajinou na hraniciach kresťanskej civilizácie a preto sa v tom čase stalo cieľom návštev mnohých vzdelancov, ktorí ho vykresľujú ako baštu kresťanstva. Maďari si neskôr privlastňovali hlavné zásluhy pri obrane kresťanského sveta pred tureckým nebezpečenstvom, ale toto nebola pravda. Proti Osmanom bojovali taktiež Slováci, Nemci, Chorváti, Srbi, Rumuni, Poliaci, Rusíni, či kozáci. V časoch väčších konfliktov sa pripájali taktiež české a moravské vojská, alebo jednotky španielskych, valónskych, či talianskych vojakov.²³

Sedmohradsko v 16. storočí bolo po dobytí väčšiny južného územia kráľovstva pokračovateľom uhorskej politickej tradície a baštou národného uhorského života. Toto hraničné územie malo byť valom a obranou Uhorska proti osmanskej hrozbe. Kniežatstvo ale žilo a vyvíjalo sa v mnohých rokoch pod ochranou tureckej Porty, a podľa potreby sa spájalo s Turkami v boji proti Habsburgovcom.²⁴ Potreba samostatnej vlády a politiky sa prejavovala už od čias vlády Jána Zápoľského a protihabsburské rebélie od začiatku 17. storočia to dokazujú.

Po Bocskayovom povstaní, podpísaním Viedenského mieru v roku 1606 dosiahli povstalci požiadavky, čo sa týkali nezávislosti Sedmohradska a oddelenia od Uhier. Po ďalšej revolte r. 1619 - 1622, Gabriel Bethlen povýšil Sedmohradsko podľa historika R. J. W. Evansa na „protestantskú alternatívu“ pre celé Uhorsko.²⁵

V 16. a 17. storočí sa náboženská situácia na Slovensku zásadne zmenila. Od dvadsiatich rokov 16. storočia tu prenikala reformácia a do roku 1575 bola rozšírená po celom Uhorsku. Protestanti už koncom storočia predstavovali väčšinu obyvateľstva. Maďari

²² LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 95.

²³ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 156.

²⁴ KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, s. 25.

²⁵ EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 279.

prijali kalvínsky typ protestantizmu zo Švajčiarska, Slováci nemecké lutheránstvo. V Uhrách sa však vyskytovali aj malé spoločenstvá anabaptistov²⁶ a v Sedmohradsku aj antitrinitári²⁷. Rekatolizácia nakoniec predsa len úspešná bola, keďže po ukončení stavovských povstaní v 18. storočí, už bola väčšia časť obyvateľstva aspoň formálne katolícka. Väčšina bohatých magnátskych rodín taktiež konvertovala ku katolicizmu.²⁸

²⁶ Známi ako novokrstenci, na Slovensku aj ako habáni – reformačný smer odmietajúci cirk. hierarchiu, prenasledovaný takmer v celej Európe.

²⁷ Nazývaný aj ako unitári prívrženci reformovaného náboženského smeru odmietajúceho trojjednosť Boha a Kristovo božstvo.

²⁸ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“, s. 55.

2. Reformácia na Slovenskom území

Už prvé roky po Lutherovom vystúpení r. 1517, sa dostáva reformácia za hranice Nemecka, kde sa dotkla najmä škandinávskych krajín, ale uchytila sa i v Uhrách. Necelé tri roky po Lutherových revolučných kázaniach sa objavujú jeho spisy aj na území Uhorska. Už koncom roka 1520 sa po Budíne šírili exempláre jeho traktátu *O babylonskom zajatí*, kde označuje papežskú kúriu za „satanovu synagógu“.²⁹

Koncom roku 1521 dostal farár z Banskej Štiavnice niekoľko traktátov od Luthera, ktoré mu poslal opát kláštora v Königsteine, nachádzajúcom sa v Sasku, pri Drážd'anoch. Prvý osobný kontakt s novými náboženskými názormi získali Martin Cyriakus z Levoče a Juraj Baumheckel z Banskej Bystrice, ktorí sa v roku 1522 stali prvými študentmi z celkových 1018 pochádzajúcich z Uhorska, ktorí študovali vo Wittembergu v 16. storočí.³⁰

Uhorské snemy v rokoch 1523 a 1525 prijali proti šíriteľom Lutherovho učenia a ich podporovateľom tvrdé zákony.³¹ Ešte rok pred uhorskou porážkou pri Moháči požadoval zemský snem trest smrti upálením pre príslušníkov lutherskej konfesie (v tom čase to boli najmä Nemci).³² Tieto nariadenia boli spočiatku viac politickým gestom proti Nemcom v okolí panovníka, ako reálnym nebezpečenstvom a nedodržiavali sa.³³ Pápežský legát žiadal tvrdšie zasiahnuť proti heretikom, ale jeho snahy boli neúčinné.³⁴ Šíreniu reformácie na území Uhorska dopomohla najmä osudná Moháčska katastrofa.³⁵

Po smrti cirkevnej elity v bitke v r. 1526 sa zreteľne oslabila hierarchická organizácia v katolíckej cirkvi. Vojna Ferdinanda a Jána Zápoľského o uhorskú korunu, chaos a anarchia v krajine, dokončili postupný rozklad v cirkevných štruktúrach. Napríklad keď v roku 1529 vyjednával s Osmanmi ostrihomský arcibiskup Pavol z Várady, rozhneval tým panovníka Ferdinanda, a ten mu na dlhú dobu odobral statky a ich výnosmi financoval žoldnierske vojsko. Po roku 1541 obsadili turecké vojská viaceré sídla biskupov – Ostrihom, Stoličný Belehrad, Pátkostolie (Pécs), Vacov, či Kaloču. Biskupi prišli o majetky, kapituly, školy a rezidencie. Výchova nových kňazov bola zredukovaná na minimum a netrvalo dlho

²⁹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 156.

³⁰ MANNOVÁ, Elena a kol.: *Krátko dejiny Slovenska*, s. 127.

³¹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 156.

³² LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 93.

³³ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 157.

³⁴ MANNOVÁ, Elena a kol.: *Krátko dejiny Slovenska*, s. 127.

³⁵ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 157.

a prejavil sa nedostatok študovaných kňazov. Univerzity v okolí Uhorska, krakovská a viedenská sa do polovice 16. storočia prikláňali k lutherovmu učeniu. Zaniká taktiež množstvo kláštorov, buď z vôle šľachty, alebo z dôvodu uvoľnenia kláštornej disciplíny.³⁶

Osmanská expanzia v polovici 16. storočia a jej vojenské aktivity boli spojené na území Slovenska a zvyšku Uhorska a s ústupkami pre protestantov, ktorých habsburgský dvor potreboval.³⁷ Šíreniu reformácie napomohli aj vojaci Ferdinanda I., z ktorých sa väčšina prikláňala k Lutherovmu učeniu. Taktiež sa zvyšoval počet magnátov, ktorí podporovali Ferdinanda, ale taktiež sa hlásili k protestantizmu. Napríklad veľký prívrženec panovníka, František Révay, dedičný pán panstiev v Turci, bol taktiež stúpencom Luthera a dokonca si s ním dopisoval.³⁸

Reformačné myšlienky sa na slovenskom území sa rozširovali najprv v bankských mestách severného a východného Slovenska, kde žilo početné nemecké meštianstvo. Na západné a severné Slovensko prenikala reformácia z Čiech a Moravy.³⁹ Od začiatku šírenia sa obyvateľstvo, ktoré prijímalo reformačné učenie, združovalo do cirkevných zborov a teda vznikala základná jednotka cirkevnej organizácie a to zbor (*parochia*). Ešte pred rokom 1530 vznikli zbory v Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici, Kremnici, Prešove, Bardejove, v Levoči, alebo v Bánovciach.⁴⁰

Vývoj v Uhorsku v tom období sa vyznačoval okrem chaosu z dvojvládia a stálou hrozbou tureckých útokov aj víťazstvom reformácie. V týchto časoch sa vytvárali podmienky pre hľadanie nových duchovných garancií a hodnôt, takže magnáti, šľachta, duchovenstvo i poddaní si rýchlo osvojovali nové učenie.⁴¹

Po roku 1530 podporovali viacerí uhorskí magnáti reformáciu. Ich motivácia nebola iba čisto náboženská, chceli taktiež získať do správy, alebo vlastníctva cirkevné majetky. Patrili medzi nich napríklad šľachtici: František Révay, Tomáš Nádasdy, Alexej Thurzó, Peter Perényi atď. Stúpeneci Lutherovho učenia sa našli aj v nižších šľachte: Beniczky, Balassa, Zai, Radvánszky a iný. Protestantská šľachta si uplatňovala právo na menovanie farárov

³⁶ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 157.

³⁷ ČAPLOVIČ, Dušan - ČIČAJ, Viliam (et al.): *Dejiny Slovenska*, s. 140.

³⁸ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 157.

³⁹ ČAPLOVIČ, Dušan - ČIČAJ, Viliam (et al.): *Dejiny Slovenska*, 140.

⁴⁰ KLÁTIK, Miloš: „Prvá zákonodarná synoda ECAV, 400. výročie Žilinskej synody“, s. 12.

⁴¹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 226.

a zakladali na svojich majetkoch školy, na ktorých učili vtedajší humanisti, dokonca aj bývalí študenti univerzity vo Wittenbergu.⁴²

Pri šírení reformácie na Slovensku nachádza historik David P. Daniel tri základné modely: „*V mnohých prípadoch patrón miestnej cirkvi, zemepán alebo mestská rada pozvali reformne orientovaného kazateľa alebo učiteľa. V druhom prípade, už ustanovení kazatelia konvertovali v dôsledku konverzie členov komunity. A napokon, kazateľ alebo učiteľ svojím kázaním a učením reformačných doktrín priviedli svojich poslucháčov ku konverzii.*“⁴³

Augsburgským náboženským mierom z roku 1555 bola prijatá zásada *cuius regio, eius religio* (koho panstvo, toho náboženstvo) a teda slobodný výber náboženstva pre šľachtu. A tak najväčší význam pre reformáciu v 16. storočí v Uhrách získali magnáti, keďže vlastnili rozsiahle panstvá, protestantské myšlienky sa ich prostredníctvom šírili ďalej, medzi poddaných. A tak reformáciu prijali zemepanské mestá i poddanské dediny. Mnoho magnátov podporovalo reformačných duchovných a taktiež budovali školy, alebo podporovali štúdium poddaných na univerzitách v Nemecku. Keďže v krajine vládol chaos a bola rozdelená na tri časti a zmietali ju vnútorné boje, ani jeden vládca, Zápoľský, ani Ferdinand sa neodvážili zakročiť proti šíreniu reformačných myšlienok a rešpektovali ich šírenie na svojich panstvách.⁴⁴

Katolícka cirkev v tom čase nemala silu na protest, či výrazný odpor proti protestantom. Biskupské stolce bývali dlho neobsadené. Cirkevní hodnostári buď nemali dôveru od vyšších miest zastávať významné cirkevné úrady, alebo boli zamestnaní svojimi svetskými úradmi na dvore. Obyčajní duchovní zase nemali dostatočné cirkevné vzdelanie a boli závislí od svojich šľachtických patrónov a rýchlo preberali „novoty“ protestantizmu, ako bolo rušenie celibátu alebo zákaz prijímania eucharistie pod oboma spôsobmi. Nikto v tom čase netušil, že sa budú zakladať nové konfesie a spoločnosť si myslela, že cirkev určité zmeny podporí, alebo schválí a všetci sú stále podriadený biskupom, ktorých považovali naďalej za svojich predstavených.

V 16. storočí sa zákony proti protestantom zamierovali najmä proti anabaptistom (novokrstencom) a kalvínom. V tomto čase sa luteráni ešte snažili dokázať, že sú

⁴² MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 128.

⁴³ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“, s. 56.

⁴⁴ KÓNÝA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 227.

pravovernými katolíkmi. Preto vypracovávali vyznania miest, ktoré schvaľoval ostrihomský arcibiskup a po jeho schválení ich prijímal aj vládca.⁴⁵

2.1. Sedmohradsko ako „bašta“ uhorského protestantizmu

Prítomnosť Osmanov na uhorských územiach pomohla taktiež k šíreniu reformačných myšlienok, pretože Habsburgovci v tom čase naliehavo potrebovali podporu aj od evanjelickej šľachty a miest. Turci na svojich dobytých územiach nedávali žiadne zábrany šíreniu reformácie. Po roku 1541 sa územia na východ od Tisy dostali pod tureckú správu. Toho využili nemeckí duchovní v Sedmohradsku a založili v roku 1543 vlastnú evanjelickú cirkev.⁴⁶

Pre ďalšie šírenie reformácie bolo najpodstatnejšie organizačné a vieroučné zjednotenie reformovaných cirkevných zborov. Prvá synoda saských evanjelikov v Medgyesi v Sedmohradsku sa konala v roku 1545, tu saská komunita prijala augsburgské vyznanie a zvolila si svojho superintendenta. V tom istom roku sa v Erdöde konalo zhromaždenie duchovných zo Salmárskej a susedných stolíc z iniciatívy Gašpara Drágffyho. Asi tridsať farárov tam verejne oznámilo rozchod z katolíckou cirkvou a prihlásili sa k lutherovej reformácii. Tieto prvé synody v Uhorsku však zatiaľ nemali väčší význam v organizácii a štruktúre evanjelickej cirkvi.⁴⁷

V Kráľovskom Uhorsku bola oficiálnou politikou voči protestantom perzekúcia, aj keď v 16. storočí ešte slabá. Turci brali náboženskú situáciu medzi kresťanmi ako irelevantnú. Ale v Sedmohradsku z hľadiska náboženskej tolerancie došlo k radikálnemu kroku. Knieža Ján Žigmund⁴⁸ vydal na sedmohradskom sneme v Torde roku 1568 edikt, kde uzákonil štyri „prijaté“ denominácie (*recepta religio*): katolícka, kalvínska, lutheránska a unitárska. Aj

⁴⁵ JUDÁK, Viliam: „Náboženská situácia na Slovensku v 17. Storočí z pohľadu Vatikánskych dokumentov“, s. 10.

⁴⁶ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 157.

⁴⁷ KÓNÝA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 229.

⁴⁸ Ján II. Žigmund Zápoľský (1540 – 1571) – Uhorský kráľ a Sedmohradské knieža, syn Jána Zápoľského.

napriek tomu, že ďalšie konfesné smery boli zakázané za jeho nástupcu, katolíka Štefana Báthoryho, status quo bol v Sedmohradsku zachovaný do 17. storočia.⁴⁹

V Sedmohradskom kniežatstve nedochádzalo k perzekúciám z náboženských dôvodov a čo sa týka náboženskej tolerancie bolo v tom čase v Európe raritou. Sedmohradské knieža Ján Žigmund zmenil svoju konfesiu dokonca štyrikrát. Jeho pokračovatelia sa snažili a mierové spolužitie jednotlivých vyznaní. Zemské snemy dokonca viackrát (1550, 1564, 1568, 1572) potvrdili slobodu vierovyznania pre protestantov a katolíkov. Sedmohradsko za vlády Gabriela Bethlena (1613-29) povolilo návrat jezuitov, ktorí boli predtým vypudení z kniežatstva, knieža podporil finančne aj preklad biblie od jezuitu Juraja Káldiho. Založil pre svoju reformovanú cirkev vysokú školu, knižnicu, aj tlačiareň. Dokonca povolil katolíkom zriadiť si úrad generálneho vikára, ortodoxným gréckym kresťanom úrad biskupa, rumunských kňazov oslobodil od nevoľníckych prác a židom povolil chodiť bez označenia žltou Dávidovou hviezdou. Bethlen taktiež povolil anabaptistom, ktorí boli inde perzekuovaní, usadiť sa v Sedmohradsku. Ortodoxné náboženstvo Rumunov bolo „trpené“, lebo Rumuni nevytvárali stavovský národ (na rozdiel od Maďarov, Sasov a Sikulov). V praxi to znamenalo, že ortodoxní mohli slobodne praktikovať svoje náboženstvo, ale vyznávačom bola odmietnutá politická rovnoprávnosť.⁵⁰

2.2. Vznik luteránskej cirkvi na území Slovenska

Najstaršie dochované doklady o budovaní evanjelickej cirkvi na Slovensku sú artikuly, články, ustanovenia, na ktorých sa dohodli cirkevné senioráty a podľa ktorých sa mali spravovať cirkevné komunity. Z roku 1540 pochádzajú najstaršie artikuly určené pre zbory v Šarišskej stolici. Za autora sa považuje Leonard Stöckel. Kriticky sa vyjadrujú k poverám, svätcom, uctievaniu relikvií ako aj k množstvu cirkevných sviatkov. Určovali, ktoré sviatky treba dodržiavať, a ktoré by sa mali zrušiť. Články dávali taktiež silné právomoci magistrátom

⁴⁹ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 136.

⁵⁰ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 94.

miest, ktoré mali spolurozhodovať napríklad vo veciach rozvodov, bojovať proti nepravnej viere alebo dohliadať na celkové mravy v meste.⁵¹

Viacerí kňazi evanjelických cirkevných zborov na istom teritóriu sa začali spájať do vyšších spoločenstiev, kde základná jednotka bola bratstvo duchovných. Prvé skupiny protestantských duchovných sa združovali podľa vzoru predreformačných bratstiev. Tento vyšší stupeň územnosprávnej jednotky cirkvi sa nazýval *archidiakonát*, alebo *kontubernium*. Až od 17. storočia sa začal používať názov seniorát. Prvé oficiálne *kontubernium* vzniklo na synode v Prešove v roku 1546, kde zástupcovia miest na Spiši a v Šariši zvolili prvého seniora, ktorým bol duchovný z Bardejova, Michal Radašín.⁵²

V roku 1549 vypracovalo päť východoslovenských miest (Levoča, Bardejov, Košice, Prešov, Sabinov) *Confessio Pentapolitana*, vyznanie viery. V tomto vyznaní boli definované prijaté konfesijné zásady.⁵³ Protestanti sa vytrhli z právomoci biskupa v Jágri a utvorili si vlastný evanjelický *archidiakonát*. Autorom *Confessio Pentapolitana* bol rektor bardejovskej mestskej školy Leonard Stöckel, ktorý bol priateľom a žiakom Filipa Melanchtona.⁵⁴ Vieroučným základom pre toto vyznanie viery sa teda stalo augsburgské vyznanie zostavené Lutherom a Melanchtonom.⁵⁵ Na strednom Slovensku nasledovalo *Confessio Heptapolitana* (1559)⁵⁶, vyznanie siedmich stredoslovenských bankských miest (Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Belá a Ľubietová). Roku 1569 pokračujú snahy umiernených luteránov a je prijaté dvadsiatimi štyrmi duchovnými *Confessio Scepusiana*, reformované vyznanie spoločnosti spišských miest.⁵⁷

V roku 1581 vyšiel v češtine Katechizmus Martina Luthera v Bardejove. Na Hornej zemi sa reformácia šírila relatívne rýchlo, k čomu prispievali vnútorné podmienky v Uhrách, oslabenie ústrednej štátnej moci a odboj šľachty.⁵⁸ Luteránstvo sa šírilo najmä medzi nemeckým a slovenským obyvateľstvom, na druhú stranu maďarské obyvateľstvo a šľachta inklinovala skôr ku kalvinizmu.⁵⁹ Zvláštnosťou na uhorskom území bola skutočnosť, že pri formovaní reformácie hrala podstatnú úlohu aj národnosť. Nemci a Slováci sa pripájajú k luteranizmu, maďarské obyvateľstvo ku kalvinizmu. Táto skutočnosť sa často vysvetľuje

⁵¹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku I.* DVOŘÁK, Pavel (ed.), s. 100.

⁵² KLÁTIK, Miloš: „Prvá zákonodarná synoda ECAV, 400. výročie Žilinskej synody“, s. 12.

⁵³ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

⁵⁴ Philipp Melanchton (1497-1560) – reformačný učenc, teológ, Lutherov spolupracovník.

⁵⁵ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 158.

⁵⁶ Známe aj pod názvom *Confessio Montana*.

⁵⁷ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

⁵⁸ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 65.

⁵⁹ PRAŽÁK, Richard: *Dějiny uher a Maďarska v datech*, s. 104.

tak, že protinemecké postoje boli tak silné, že Maďari nechceli byť s Nemcami spoločne v jednej cirkvi. Túto skutočnosť dokazuje aj maďarský jazyk. „Kalvinizmus nazývajú maďarskou vierou (*magyar hit*), luteranizmus nemeckou (*német hit*). Za zmienku stojí, že katolicizmu hovorili aj pravá viera (*igaz hit*) a pravosláviu stará viera (*ó hit*).“ Týmto Maďari dokazovali, že na území Uhorska bol pôvodne byzantský rítus (v tom čase stále prítomný v oblastiach dnešného východného Slovenska i v Sedmohradsku), rozšírený slovanskými vierozvestcami a katolícka viera sa dostala do Uhorska v neskoršom období.⁶⁰

Slovenskí teológovia odchádzali tradične študovať na nemecké univerzity. Najmä preto bolo Lutherovo učenie na Slovenskom území známe veľmi skoro, takmer súbežne s tým, ako sa šírilo v Nemecku.⁶¹ Sprostredkovateľmi protestantizmu boli teda uhorskí študenti. Napríklad na univerzite vo Wittenbergu bolo v roku 1616 340 študentov z Uhorska. Do konca 17. storočia bolo na zahraničných univerzitách až 2850 uhorských študentov, avšak v tom čase sa nezaznamenávali údaje o etnickej príslušnosti.

Náboženstvo a národnosť sa v tomto čase často prekrývali, týmto vzniká hrádza proti islamu a Osmanom, taktiež proti katolicizmu a Habsburgovcom a nakoniec aj proti ortodoxii ako vymedzeniu sa voči Rumunom a Srbom.⁶²

V maďarskej literatúre sa často píše o tom, ako sa protestanti v Uhrách svojim spôsobom v tom čase považovali za „Bohom vyvolený národ“, ktorý je vždy najtvrdšie zasiahnutý. Ak však budú pevní vo svojej viere, budú nakoniec oslobodení od Osmanov, poprípade Habsburgovcov presne tak ako boli Židia oslobodení z egyptského a babylonského zajatia.⁶³

Na Slovensku teda mala prevahu umiernená reformácia Lutherovho učenia a iba malá časť slovenského obyvateľstva ja juhu a východe územia prijala kalvínsku reformáciu. Objavujú sa tu ale aj iné protestantské cirkvi, novokrstenici, Českí bratia alebo sakramentári.⁶⁴⁶⁵

⁶⁰ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s.159.

⁶¹ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 65.

⁶² LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 93.

⁶³ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 135.

⁶⁴ Reformačné hnutie prívržencov U. Zwingliho, špecifické tým, že sviatosť eucharistie veriaci nebrali doslovne.

⁶⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

Oficiálne sa reformovaní kalvíni odtrhli od luteránov až v roku 1564, kedy si vypracovali vlastnú konfesiu, na základe ktorej ich uznal aj štát v roku 1567.⁶⁶

Ku reformácii sa od začiatku pripájala aj časť šľachty a pod jej vplyvom samozrejme aj poddaní. Šľachta na to mala nielen duchovné dôvody, ale tiež svetské. Využívala reformácie k zabavovaniu majetku kláštorov, či niektorých fár. Magnáti a stavy sa stali hlavnou oporou reformácie na území Uhier, čo nevyhnutne znamenalo konflikt medzi nimi a Habsburgovcami vyznávajúcimi katolicizmus.⁶⁷

V období rozmachu rozširovania reformácie bol cisárom Maximilián II (vládol 1564–1576), ktorý bol oproti iným panovníkom toho obdobia považovaný za jedného z najtolerantnejších Habsburgovcov. Aj keď v náboženskej otázke kolísal medzi protestantizmom a katolicizmom, ako Habsburg musel stáť na strane protireformácie, ktorú však neuskutočňoval dôrazne. Povolil dolnorakúskej a štajerskej šľachte slobodu vyznania v duchu augsburgského náboženského zmierenia. Táto sloboda bola zaručená aj v Čechách a Uhorsku, samozrejme poddaní museli vyznávať náboženstvo, ktoré im určovalo panstvo.⁶⁸

Najväčšie výhody prinášal protestantizmus stavom – šľachte a mestám. Nová konfesia im priniesla oslobodenie od rivality s katolíckou hierarchiou a biskupmi, prinieslo im tiež silu a istotu pre jednania s katolíckym panovníkom. Je možné, že stavy za týmito cieľmi sami vyvolali konfesné zmeny a sekularizačné hnutie, ale existuje aj názor, že boli iba nástrojom pre prejavy všeobecnej ľudovej nespokojnosti. Ale proces reformácie bol na území Uhier omnoho zložitejší. Prevládal zmätok, farnosti sa jedna od druhej líšili. Duchovní sa vo vieroučných veciach často riadili vlastným presvedčením alebo pohodlnosťou. Centrálna moci taktiež nemohla zakročiť, pretože habsburskú dynastiu oslabila strata pôvodnej posvätej autority. Taktiež sa v 16. storočí katolícka hierarchia nebola schopná zhodnúť na postupu proti reformácii.⁶⁹

Koniec prvého, Bocskayovho protihabsburského povstania (1606), znamenal posilnenie pozícií šľachty a nastolenie rovnováhy medzi mocou katolíckeho vládcu a protestantskej šľachty. Toto umožnilo dovŕšenie protestantskej reformácie v Uhorskom kráľovstve a vznik celoštátnych evanjelických cirkevných štruktúr. Kým reformovaná kalvínska cirkev sa skonštituovala v šesťdesiatych rokoch 16. storočia, luterskej to trvalo

⁶⁶ PRAŽÁK, Richard: *Dějiny uher a Maďarska v datech*, s. 104.

⁶⁷ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

⁶⁸ DANGL, Vojtech: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*, s. 36.

⁶⁹ EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 21.

o pár desaťročí dlhšie. Prvá lutherská superintendencia vznikla v Zadunajsku roku 1596. V Hornom a Dolnom Uhorsku však neexistovali väčšie cirkevnosprávne jednotky ako senioráty a zbory mali rozdielne cirkevné predpisy. Tieto zbory stále oficiálne právne patrili pod katolícku jurisdikciu. A tak cirkev bez vytvorených štruktúr bola zraniteľnejšia v prípade ďalšieho nástupu rekatolizácie. Uhorskí protestanti sa snažili vytvoriť lutherskú cirkev podľa nemeckého vzoru, kde by mala mať výrazný podiel svetská moc, zastupovaná magnátmi, zastrešujúcimi náboženský život.⁷⁰

Už od polovice 16. storočia sa evanjelici snažili vytvoriť aj najvyšší stupeň cirkevnej správy. Zvolení superintendenti však nemali ešte plné biskupské práva. Mohli len vizitovať⁷¹, ale nemali právo ordinovať⁷². Do roku 1610 chodili uchádzači o kňazský úrad na ordináciu do nemeckých krajín. Právo ordinovať dostali až po Žilinskej synode. Na základe Viedenského mieru z roku 1606, uhorský snem roku 1608 potvrdil náboženskú slobodu v dvoch článkoch. V nich bolo povolené evanjelikom sa združovať a na najvyššom stupni cirkevnej správy si mohli voliť vlastných biskupov. Články obsahovali aj zmienku o rovnosti v štátoprávnej oblasti medzi katolíkmi a evanjelikmi pri voľbe palatína, najvyššieho zástupcu kráľa v Uhorsku. Teda od tohto času sa volil zo štyroch kandidátov, dvoch katolíckych a dvoch evanjelických menovaných panovníkom.⁷³

2. 2. 1. Žilinská synoda

Mierová zmluva z Viedne (1606) medzi Habsburgovcami a rebelujúcimi stavmi na čele s Bocskayom bola povýšená bratislavským uhorským snemom v roku 1608 na zákon. V prvých dvoch článkoch sa pojednáva o slobodnom vyznávaní náboženstva : „...každý svoje náboženstvo a vyznanie dobrovoľne a slobodne mohli prijať...“. V druhom článku zákon ustanovuje, aby sa vyhol konfliktom medzi šľachtou a poriadkami, že: „*nech hociktoré náboženstvo pre svoje vyznanie má superiorov alebo superintendentov*“ . O realizáciu zákonov v Uhrách sa mal postarať najvyšší úradník, palatín, ktorým bol v tom čase protestant

⁷⁰ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 255.

⁷¹ Vizitácia – osobná návšteva vedenia cirkvi v jednotlivých komunitách.

⁷² Ordinácia – u protestantov dosadenie do kňazského úradu , u katolíkov vysvätenie za kňaza.

⁷³ KLÁTIK, Miloš: „Prvá zákonodarná synoda ECAV, 400. výročie Žilinskej synody“, s. 12.

Štefan Illésházy. Bohužiaľ sa mu nepodarilo výraznejšie presadiť protestantské požiadavky, pretože po pár mesiacoch v úrade zomrel.⁷⁴

Po smrti prvého protestantského palatína Štefana Illésházyho, bol snemom zvolený do najvyššieho uhorského úradu v roku 1609 ďalší evanjelik Juraj Thurzó (1567–1616). Thurzó pochádzal z protestantskej šľachtickej rodiny. Prvá žena jeho otca bola dcérou Mikuláša Kostku, jedného z prvých horlivých šíriteľov reformácie. Od nástupu do úradu sa palatín snaží uskutočňovať závery uhorského snemu z roku 1608 v oblasti náboženskej slobody. Protestantom malo byť umožnené vyjsť z právomoci katolíckych biskupov a vytvoriť si samostatnú cirkevnú organizáciu.⁷⁵ Po návrate z bratislavského snemu sa Thurzó pokúsil zvolať 13.7. 1609 synodu do Žiliny. Nie je jasné, prečo nebola úspešná. Je možné že na pozvanie duchovní nereagovali, alebo neboli schopní dohody pre rozdielne názory, avšak po porade v Sučanoch, v auguste 1609 bolo rozhodnuté o novej synode, ktorá sa mala konať opäť v Žiline koncom marca nasledujúceho roku.⁷⁶

Palatín rozoslal 13.3. pozvánky na zhromaždenie pre šľachtu, cirkevné zbory a pre slobodné mestá. Synodné stretnutie sa konalo v žilinskom kostole (dnešná Katedrála Najsvätejšej Trojice, známa aj ako Farský kostol) od 28. marca do 30. marca roku 1610. Zúčastnilo sa na ňom 20 šľachticov, 3 predstavitelia kráľovských miest z Bratislavy a Modry a 28 duchovných a seniorov z desiatich stolíc v Hornom Uhorsku. Hlavnými postavami boli predsedajúci palatín Juraj Thurzó a bytčiansky farár a senior hornotrenčianskeho seniorátu Mikuláš Láni.

Prvý deň zhromaždenia začal Lániho modlitbou a pokračoval Thurzovou úvodnou rečou. V nej palatín vysvetlil prítomným dôvody zvolania synody, a to oddelenie luterskej cirkvi od katolíckej, voľbu svojich superintendentov, vytvorenie novej organizácie cirkvi a ustálenie vhodných pravidiel pre vnútornú aktivitu cirkvi.⁷⁷

Z územia desiatich stolíc boli vytvorené tri superintendencie. Prvú tvorili územia Prešporskej, Nitrianskej a Tekovskej stolice, druhú Liptovská, Oravská a Trenčianska a tretiu superintendenciu tvorili Zvolenská, Hontianska a Novohradská stolica.⁷⁸

⁷⁴ PEŤKOVSKÝ, Ondrej: „Zvolanie a priebeh Žilinskej synody“, s. 94.

⁷⁵ KARLÍK, Jozef: „Osobnosť palatína Juraja Thurzu“, s. 85.

⁷⁶ PEŤKOVSKÝ, Ondrej: „Zvolanie a priebeh Žilinskej synody“, s. 94.

⁷⁷ KLÁTIK, Miloš: „Prvá zákonodarná synoda ECAV, 400. výročie Žilinskej synody“, s. 13.

⁷⁸ KÓNÝA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 256.

Druhý deň synody pokračoval zostavovaním vieroučných zákonov, ktoré boli ako návrh už vypracované, pravdepodobne E. Láňim. Štvorčlenná komisia zložená z dvoch zástupcov svetskej moci (J. Lehotský a J. Zmeškal) a dvoch cirkevnej moci (E. Láňi, A. Socovinus), sformovala v 16 zákonných článkov evanjelickej cirkvi a formulu prísahy superintendentov. Thurzo tieto články potvrdil a po sneme ich nechal v bardejovskej tlačiarňi vytlačiť a rozoslať desiatim stoliciam v Hornom Uhorsku. Na posledný deň Žilinskej synody naplánovali navrhovanie kandidátov a voľbu superintendentov. Každá z troch superintendentií mala troch kandidátov. Všetci prítomní, ako aj kňazi, tak aj šľachta, magnáti a zemania volili v osobitnej miestnosti. Po skončení hlasovania sa spočítali hlasy a palatín vyhlásil výsledky volieb.⁷⁹

Za hornotrenčiansku superintendentiu bol zvolený hornotrenčiansky senior a bytčiansky farár Eliáš Láňi. V nitrianskej superintendentii bol za superintendenta zvolený Izák Abrahamides, bojnický farár a prepošť. A brezniansky farár Samuel Melík bol zvolený do posledného úradu, banskej superintendentie. Láňi a Melík síce nechceli funkciu prijať, ale po príčinách uvedených Thurzom boli v posledný deň snemu, 30. 3. 1610 slávnostne uvedení do úradu. Abrahamides nebol na synode osobne prítomný a tak bol do úradu inštalovaný dodatočne.

Okrem superintendentov – prvých biskupov evanjelickej cirkvi boli na synode zvolení aj inšpektori pre maďarské a nemecké zbory. Títo boli vlastne zástupcami biskupov a volení taktiež z kňazského stavu. Za Nemcov boli zvolení bratislavský farár Šimon Heuchelin a štiavnický duchovný Pavel Lentz, za Maďarov farár zo Serede, Štefan Kürthi.

Žilinská synoda, jej zákonné články ale aj prísaha superintendentov určili konfesionálny a liturgický smer Evanjelickej cirkvi na Slovensku.⁸⁰

⁷⁹ PEŤKOVSKÝ, Ondrej: „Zvolanie a priebeh Žilinskej synody“, s. 96.

⁸⁰ KLÁTIK, Miloš: „Prvá zákonodarná synoda ECAV, 400. výročie Žilinskej synody“, s. 14.

2. 2. 2. Synoda v Spišskom Podhradí

Platnosť evanjelickej Žilinskej synody sa vzťahovala len na územie desiatich stolíc a bolo potrebné rozšíriť jej závery aj do ostatných stolíc Kráľovského Uhorska. Z hľadiska vývinu evanjelickej cirkvi bol taktiež dôležitý aj východ územia dnešného Slovenska. V Spišskej, Šarišskej stolici i v slobodných kráľovských mestách tvorili evanjelici väčšinu obyvateľstva.⁸¹

Farár so Spišského Podhradia Štefan Xylander navštívil s delegáciou palatína Thurza a dostal od neho povolenie na zvolenie superintendenta podľa ustanovení Žilinskej synody. S podporou palatína Xylander zvolal viacero zhromaždení, ale ani v Levoči v roku 1610, ani v Prešove r. 1611 duchovní neprišli k názorovej jednote. Koncom roku 1612 sa podarilo obrátiť naspäť k luterskej viere spišského a šarišského župana, Krištofa Thurza, brata palatína, ktorý pár rokov predtým konvertoval ku katolicizmu. Ďalšie zasadnutie sa konalo v lete roku 1613 v Tvarožnej, ale ani tam sa zástupcovia farností nedohodli.

Zlomovým momentom bolo zvolanie synody do Spišského podhradia 22. januára 1614. Krištof Thurzo tam pozval zástupcov šľachty, magnátov, päť východoslovenských miest a zástupcov dvoch seniorátov. Po prvom dni rokovaní, pristúpili na druhý deň k voľbe superintendentov. Kandidáti na funkciu superintendentov boli štyria duchovní z východoslovenských farností. Štefan Xylander zo Spišského Podhradia bol jednohlasne zvolený za superintendenta pre Šariš a Spiš. Pre Pentapolitanu, päť slobodných kráľovských miest bol zvolený superintendent Peter Zabler, farár z Levoče.⁸²

Synoda v Spišskom Podhradí prijala 16 bodov, ktoré boli vypracované podľa Žilinskej synody. Na zhromaždení bola potvrdená záväznosť vyznania podľa Augsburgského vyznania viery a vo všetkých farnostiach cirkvi upevňovať a zachovávať tie isté náboženské obyčaje. Superintendenti, ich inšpektori a seniori boli volení a vysväcovaní podľa wittenberskej cirkvi.⁸³

Superintendent Xylander však nemohol svoju funkciu vykonávať, pretože jeho cirkevný úrad neuznali mestá, ktoré boli v zálohe Poľsku a mali patriť do Spišsko-Šarišskej superintendencie. Po problémoch z poľskej strany, ale aj zo strany arcibiskupa Forgácsa sa

⁸¹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 256.

⁸² MALOVCOVÁ, Božena: „Spišskopodhradská synoda 1614 – zriadenie evanjelickej cirkevnej správy na Spiši a v Šariši“, s. 155.

⁸³ BAKOŠOVÁ, Zora: „Spišskopodhradská synoda v roku 1614“, s. 13

vzdal palatínovi spod prísahy. V Levoči sa vzdal funkcie a palatín Juraj Thurzó abdikáciu prijal. Spišsko-Šarišská superintendencia bola teda pripojená k superintendencii slobodných kráľovských miest (v tom čase Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Sabinov, Veľký Šariš a Kežmarok) v roku 1619, po smrti Xylandera a tento spojený cirkevnoprávny celok vydržal až do roku 1738.⁸⁴

⁸⁴ MALOVCOVÁ, Božena: „Spiškopodhradská synoda 1614 – zriadenie evanjelickej cirkevnej správy na Spiši a v Šariši“, s. 158.

3. Konfesionalizácia

Konfesionalizácia podľa českého teológa a cirkevného historika Rudolfa Zubra mala v európskych štátoch v 16. storočí tendenciu vytvárať obecné záväzné modely religiozity, podľa konfesnej príslušnosti absolutistických vládcov. Habsburgovci sa postavili na stranu katolíckej cirkevnej hierarchie a pasovali sa za ochrancov katolíckej cirkvi. Verili, že toto poslanie im bolo dané od Boha. Rakúska vetva habsburgského rodu prevzala niektoré prvky španielskej zbožnosti a vytvorili tzv. rakúsku zbožnosť (*pietas austriaca*), ktorá sa naplno rozvinula v 17. storočí. Tvorili ju hlavne: kult Panny Márie, uctievanie sv. Kríža, eucharistická úcta, alebo uctievanie svätých ako ochrancov monarchie. Najdôležitejšou časťou oficiálnej zbožnosti bola mariánska úcta. Panne Márii pripisovali napríklad víťazstvo nad Osmanmi v bitke pri Lepante (1571) alebo potlačenie českého povstania a víťazstvo na Bielej hore (1620). Mariánsky kult sa vlastne stal jednotiacim prvkom Habsburskej monarchie.⁸⁵

Katolícka cirkev už od polovice 16. storočia začala svoje protireformačné úsilie. Na začiatku to však katolíci nemali jednoduché. Mnoho bývalých diecéz bolo pod Osmanskou vládou a ostrihomský arcibiskup bol z dôvodu nebezpečenstva presťahovaný do Trnavy. Väčšina územia Uhier bola v tej dobe pod kontrolou protestantov a Sedmohradsko sa odtrhlo od monarchie.⁸⁶

Konfesionalizácia v 17. storočí pretvorila Uhorskú spoločnosť. Rekatolizácia a protireformácia boli integrálnou súčasťou konfesionalizácie a znamenali najmä politizáciu náboženstva a duchovnej ideológie.

Slovenský historik Daniel nachádza v tomto období 3 základné konflikty, ktoré dopomohli k tomuto procesu. Prvým bol konštitucionálny boj, medzi cirkvou a štátom, právom na slobodný výber náboženstva a rôznych koncepcií štátu (centralizovaná absolutistická monarchia alebo stavovská monarchia). Otázka napríklad voľby panovníka, či by mal byť dedičný alebo volený stavmi. Taktiež právo šľachty na vojenský odpor proti „nekonštitučným“ rozhodnutiam kráľa. Druhým bol politicko-vojenský boj, ktorý sa prejavoval od rokovaní na uhorských snemoch až po ozbrojené konflikty, ktoré vyvrcholili stavovskými povstaniami. Tie boli vyústením ako konštitučných bojov, tak aj ekonomických,

⁸⁵ ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II. díl*, s. 259.

⁸⁶ EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 67.

sociálnych a etnických problémov v Uhorskom kráľovstve. Tretím konfliktom sú cirkevno-teologické boje medzi katolíkmi a nekatolíckymi veriacimi. Tie sa prejavovali vydávaním polemických spisov ale aj násilnými snahami katolíckej hierarchie o zvrchovanosť nad protestantmi a ich inštitúciami. Rekatolizáciou sa katolícke elity pokúšali oslabiť konfesijnú identitu a integritu v protestantských spoločnostiach.⁸⁷

Následky konfesijných zmien viedli k teritorializácii náboženských obsahov. Konfesijná zjednocuje oblasť, alebo región (šľachtické majetky, mestá, štát) a oddeľuje ju od oblasti s inou vierou. Ďalej dáva nové možnosti svetskej moci, tá sa dostáva k sféram, ktoré boli predtým ovládané cirkvou, ako napríklad škola alebo starostlivosť o chorých, chudobu. Tento znak sa prejavoval najmä v oblastiach s protestantským obyvateľstvom. Jej vývoj bol v podstate vyjadrený už v Augsburskej náboženskej konfesii (1530), kde bolo právo určovať náboženstvo priznané iba šľachte, teda svetskej moci.

Proces konfesijných zmien prebiehal vo všetkých troch hlavných náboženských prúdoch a všetky používali podobné metódy vrátane násilia (sociálny nátlak, vylúčovanie z úradov, vyhánanie z určitého územia, zabavovanie publikácií).⁸⁸

⁸⁷ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesijných zmien a protireformácie na Slovensku“, s. 58.

⁸⁸ ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II. díl*, s. 377.

4. Rekatolizácia

V Uhrách sa protireformácia začína tak, že sa prostredníctvom vojenských a politických prostriedkov štátu, snaží katolícka hierarchia ukončiť a zamedziť šírenie reformačných myšlienok. Zároveň sa pokúša o elimináciu protestantizmu a o rekatolizáciu nekatolíkov.⁸⁹

Uhorský snem vydal v roku 1548 zákon, podľa ktorého sa mal v kráľovstve obnoviť starý náboženský rád a radikálni novokrstenci mali byť z Uhier vyhnaní. Hlavnou postavou prvej fázy rekatolizácie sa stal arcibiskup Mikuláš Oláh (1493-1568).⁹⁰ Ten v rokoch 1554 a 1556 reformuje trnavské katolícke školy a roku 1566 v Trnave zakladá kňazský seminár, prvý v Uhorsku.⁹¹ Oláh v roku 1560 pozýva jezuitov do Uhier, tí ale po neúspechu svojej misie odchádzali. O desaťročie neskôr prišli do Sedmohradska, tam ich stavy po minimálnych úspechoch dekrétom vypovedali z kniežatstva.⁹²

Po smrti Oláha sa jeho nástupcom na arcibiskupskom stolci stal Anton Verancsics, ale ten nepokračoval v horlivosti svojho predchodcu a protireformácia nemala veľkú ani od vtedajšieho panovníka Maximiliána II.⁹³

Protireformácia bola zo začiatku umiernená, katolíci napríklad presvedčovali protestantských kňazov o ústupkoch, napríklad povolením prijímania „pod oboma spôsobmi“⁹⁴. Bojovať proti reformácii prichádzajú do Uhorska vo veľkých počtoch jezuiti. Protireformácia však až do začiatku 17. storočia nedosahuje výraznejšie úspechy.⁹⁵

Významnou protireformačnou udalosťou bol v roku 1603 súdny proces s luteránskym magnátom Štefanom Illésházom, ktorý bol obvinený z urážky majestátu a z vlastizrady. Z iniciatívy kráľa Rudolfa II. bola k procesu pripojená klauzula, ktorá výslovne zakazovala prejednávanie náboženských záležitostí.⁹⁶

Násilnú protireformáciu začali cisárske sily najprv v Sedmohradsku a od roku 1604 aj v Uhrách. Cisársky kapitán Belgiojoso odobral košický dóm evanjelikom a na sneme

⁸⁹ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“, s. 59.

⁹⁰ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

⁹¹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku I.* DVOŘÁK, Pavel (ed.), s. 126.

⁹² EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 67.

⁹³ JUDÁK, Viliam: *In Ecclesia Dei*, s. 96.

⁹⁴ Prijímanie eucharistie pod obidvoma spôsobmi – Kristovo telo, aj krv tj. víno, aj chlieb.

⁹⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

⁹⁶ EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 69.

v Bratislave (1604) cisár Rudolf II. obnovil všetky staršie nariadenia nasmerované proti nekatolíkom.⁹⁷

Jezuiti, aj napriek zákonu z r. 1608 zakazujúcemu ich pobyt v Uhorsku, mali od začiatku 17. storočia rezidencie a kolégiá napríklad v Trnave, Košiciach, alebo Kláštore pod Znievom. V ďalších rokoch sa usádzali hlavne do miest s protestantskou väčšinou, kde vykonávali misijnú činnosť, či zakladali katolícke gymnáziá. Zo starších rádov pomáhali rekatolizácii františkáni, ktorí boli vďaka svojej obľúbenosti trpení aj na protestantských územiach, ale aj iné rehole ako benediktíni alebo piaristi.⁹⁸

4. 1. Ústredná postava protireformácie Peter Pázmány

Ústrednou postavou úspešnej rekatolizácie bol jezuita Péter Pázmány, kardinál a ostrihomský arcibiskup (1570-1637). Narodil sa síce v kalvínskej rodine, ale v mladosti študoval u jezuitov a konvertoval ku katolicizmu. V tej dobe sa venovali teologickej a polemической literatúre najmä protestanti a on sa snažil o napísanie katolíckej protiváhy.⁹⁹

Ostrihomským arcibiskupom v rokoch 1607 až 1615 bol František Forgách, ktorý sa ostro ohradil proti záverom evanjelickej Žilinskej synody, z r. 1610. Pázmánymu zo Spoločnosti Ježišovej dal úlohu aby napísal polemiky s protestantmi. Superintendent Eliáš Láni bol vzápätí poverený palatínom Thurzom aby odpovedal na katolícke protesty a tak vznikol spis *Apologia pro Synodo Solnensi eiusque constitutionibus* (Obrana Žilinskej synody a jej nariadení). Pázmány ešte v roku 1610 v Bratislave odpovedá Lániemu spisom *Peniculus papporum apologiae Solnensis conciliabuli* (Kyjak pápežencov na obranu žilinského zhromaždenia). Evanjelický superintendent kontroval ďalšou polemikou *Malleus peniculi papistici* (Kladivo na pápežský kyjak).¹⁰⁰

⁹⁷ KOPČAN, Vojtech.- KRAJČOVIČOVÁ, Klára.: *Slovensko v tieni polmesiaca*, s. 67.

⁹⁸ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 370.

⁹⁹ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 137.

¹⁰⁰ JUDÁK, Viliam: „Náboženská situácia na Slovensku v 17. storočí z pohľadu Vatikánskych dokumentov“, s. 14.

V roku 1616 sa Pázmány stal ostrihomským arcibiskupom. V tom istom roku zomrel uhorský palatín Juraj Thurzó a úrad palatína sa dostal opäť do katolíckych rúk.¹⁰¹

Podarilo sa mu priviesť naspäť ku katolicizmu tridsať rodín uhorskej vysokej šľachty, napríklad Esterházyovcov, Illesházyovcov, Forgáchovcov, Drugethovcov, či Révayovcov¹⁰². Podľa zásady Augsburgského náboženského mieru, *cuius regio, eius religio* (koho je panstvo, toho je náboženstvo) ich nasledovali obyvatelia ich panstiev.¹⁰³ Arcibiskup sa dával dôraz na výchovu a vzdelanie kňazov. Aby zvýšil vzdelanosť, založil pri teologickej fakulte vo Viedni v roku 1619, tzv. *Pazmaneum*, rezidenciu pre uhorských študentov.¹⁰⁴

Snažil sa zosúladiť záujmy cirkvi a dvora. Po sneme v Banskej Bystrici r. 1620 bol z Uhorska vypovedaný. Ale ani to mu nezabránilo bojovať za katolícku cirkev. Na Šopronskom sneme v roku 1622 utvorili prítomní biskupi skupinu, ktorá po rozhovoroch napísala memorandum pre Rímsku kongregáciu šírenia viery. Pod memorandumom okrem Pázmányho boli podpísaní nitriansky, varadínsky, vesprémsky, vacovský a kaločský biskup. V ňom bola vykreslená situácia v Uhorsku. Hlavní dôvod videli v dekadencii kňazstva. Biskupi vraj museli na farách ponechávať aj neschopných duchovných, pretože žiadnych iných nemali, ale ich odvolaním by obyčajným ľuďom nezostala žiadna náboženská ochrana a tak aj zvyšok katolíckeho obyvateľstva mohol sklázať k protestantizmu. V memorande je zdôraznená potreba lepšej výchovy duchovenstva a výchovy mládeže, ktorá by pomohla s obnovou katolicizmu. Na viacerých miestach požaduje v týchto veciach finančnú pomoc od Ríma.¹⁰⁵

Z arcibiskupovej iniciatívy taktiež vzniká v roku 1630 v Trnave pre chudobných záujemcov o štúdium kňazský seminár sv. Vojtecha, zvaný *Adalbertinum*. Ten slúžil v druhej polovici 17. storočia pre výchovu duchovenstva zo slovanskej oblasti. Študovali tam taktiež chorvátski, rumunskí a ukrajinskí kňazi.¹⁰⁶

Pázmány založil v roku 1635 univerzitu v Trnave (Nagyszombat), ktorá dodnes pôsobí v Budapešti.¹⁰⁷ Svoju moc využíval aj na to, aby zabránil protestantom založiť si vlastnú

¹⁰¹ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

¹⁰² MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 137.

¹⁰³ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 94.

¹⁰⁴ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 137.

¹⁰⁵ JUDÁK, Viliam: „Náboženská situácia na Slovensku v 17. storočí z pohľadu Vatikánskych dokumentov“, s. 16.

¹⁰⁶ JUDÁK, Viliam: *In Ecclesia Dei*, s. 97.

¹⁰⁷ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 94.

univerzitu v Uhrách. A tak protestanti dokončovali svoje štúdiá v zahraničí, na ktoré si museli často pýtať súhlas od svojho zemepána.

Návrat ku katolicizmu zo strany magnátov a vysokej šľachty ovplyvnil aj strednú aj nižšiu šľachtu, ak keď tie zostali vo väčšine protestantské. Vyššia šľachta ako patronát rozhodovala na svojich panstvách, kto bude zvolený za kazateľa alebo kňaza. Dosadzovali postupne katolíckych farárov na miesta, kde boli predtým protestantskí. Taktiež často s použitím vojska, alebo panských ozbrojencov zaberali kostoly a školy, ktoré mali v držbe evanjelici, alebo reformovaní.¹⁰⁸

Takýto vývoj sa snažili zvrátiť vodcovia povstání, avšak darilo sa im to len dočasne. Katolícka cirkev dostávala veľkú finančnú i politickú podporu od vládcu, čo bolo v tomto zápase veľkou výhodou. Úspechom rekatolizácie bolo aj vybudovanie mnohých kvalitných katolíckych škôl a zábezpeka vzdelania duchovného dorastu.¹⁰⁹

4. 2. Pokračovanie rekatolizácie v druhej polovici 17. storočia

Rekatolizácia prehĺbila rozdelenie Uhorska na východnú a západnú časť, nielen v závislosti od náboženstva, ale aj v postoji voči Osmanom. Taktiež priniesla intolerantné a často kruté zaobchádzanie zástupcov panovníckeho habsburgského rodu proti protestantom v Uhrách i Sedmohradsku. Utlačovaní protestanti sa o nich vyjadrovali, že sú často „horší ako sami Turci“.¹¹⁰

Tvrde zásahy proti protestantom spôsobili, sa že mnoho protestantov v Uhorsku a Sedmohradsku do určitej miery radikalizovalo proti Habsburgovcom. Bol to taktiež dôsledok Osmanskej politiky podpory protestantských hnutí v Európe. Na území Uhorska ovládanom Turkami sa nekatolícke komunity a emigranti cítili bezpečnejšie, neboli pod takým tlakom ako pod habsburgskou vládou a prevládal u nich názor, že v spojení s Osmanmi možno rakúske armády vyhnúť z uhorských území. Katolícke elity nazvali toto

¹⁰⁸ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 137.

¹⁰⁹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 370.

¹¹⁰ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 95.

zblížovanie protestantov, najmä kalvínskeho vyznania s Turkami ako turko-kalvinizmus, alebo kalvino-turcizmus.¹¹¹

Ten sa často spomína v súvislosti s českým mileniarizmom¹¹² v dobe tridsaťročnej vojny. Českí exil síce podporovalo Sedmohradsko, ale to nebolo dostatočne silné k boju s Habsburgovcami. A tak ďalšou možnosťou k spolupráci bola v tom čase ešte silná Osmanská ríša. Turci mali protestantom dopomôcť k porazeniu Habsburskej monarchie a nastoleniu Božieho kráľovstva.¹¹³

Rekatolizácia sa dotkla aj ortodoxného, najmä rusínskeho obyvateľstva. Medzi nimi bolo množstvo ortodoxných popov a kláštorov, ktoré patrili pod biskupa v Mukačeve. Juraj Drugeth, majiteľ humenského panstva a konvertita na katolicizmus bol prvým iniciátorom únie medzi katolíkmami a ortodoxnými kresťanmi. Prvý krát sa o to pokúsil v roku 1614 s biskupom Krupeckým v Krásnom Brode, avšak veriaci im to znemožnili a napadli ich. V roku 1640 sa o to znovu pokúsil mukačevský biskup Tarasovič, ktorý rokoval s biskupom z Jágru, ale po vyzradení rokovaní ho dal knieža Juraj I. Rákóczy zavrieť do väzenia.

Dohoda o zachovaní východného rítu, voľba nového biskupa únie synodou a uznanie rovnakých práv uniatskému kléru ako mal katolícky, viedla k uzavretiu únie na Užhorodskom hrade v roku 1646, kde bolo prítomných 93 ortodoxných duchovných. K novej cirkvi sa pripojili všetci Rusíni z Horných Uhier, okrem Mukačevského panstva, ktoré vlastnila rodina Rákóczy.¹¹⁴

V roku 1648 bola oficiálne potvrdená Užhorodská únia a teda došlo k zjednoteniu časti pravoslávnej cirkvi s Rímom. Vznikla tak gréckokatolícka alebo uniatská cirkev, ktorá si síce ponechala liturgiu východného obradu, ale podriadila sa organizačne rímskemu pápežovi.

115

Historik David P. Daniel sa o protireformácii v neskoršom období vyjadruje takto: „Bola súčasťou konfesionalizácie Uhorska a znamenala v prvom rade politizáciu náboženstva a náboženskej ideológie. Predstavovala uznanie špecifických náboženských tradícií ako

¹¹¹ GUERIN, Frédérique: „Re-orienting the Reformation? Prolegomena to a History of the Reformation's Connection with the Islamic World“, s. 46.

¹¹² Náboženské hnutia, ktoré očakávali druhý príchod Krista a jeho spravodlivú vládu.

¹¹³ MULSOW, Martin: „Who was the Author of the *Clavis Apocalypica*? Millenarianizm between Silesian Mysticism and the Hardlib Circle“, s. 64.

¹¹⁴ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 373.

¹¹⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 67.

normatívnych pre politickú komunitu a viedla k reštrikcii a vymedzeniu práv prívržencov iných náboženských tradícií, ako aj ich sociálnemu zneváženiu a mobilite.¹¹⁶

¹¹⁶ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“, s. 59.

5. Počiatkové obdobie povstání v prvej polovici 17. storočia

5. 1. Pomery v Uhorsku pred vypuknutím stavovských povstání

Náboženské pomery na prelome 16. a 17. storočia v Uhorsku boli špecifické, čo sa týka vtedajšej Európy. Krajinu ovládal síce katolícky vládca, ale katolícke omše boli na veľa miestach zakázané a katolícki duchovní často vystavovaní fyzickému násiliu, či ponížovaniu.¹¹⁷ Šľachta trestala svojich poddaných pokutami, ak si dovolili zúčastniť sa na katolíckej bohoslužbe. Táto situácia sa začala meniť v období panovania Rudolfa II. Habsburgského.¹¹⁸

Habsburgský panovník sa pokúsil v roku 1603 o rekatolizáciu Košíc a Levoče, ktoré patrili ku slobodným kráľovským mestám. V tom čase bol princíp Augsburgského náboženského mieru využívaný ako protestantskou, tak aj katolíckou šľachtou. Kráľovi boli však priamo podriadené všetky slobodné kráľovské mestá, a tak si Rudolf oprávňoval zasahovať do ich náboženských pomerov.¹¹⁹ Tak ako si šľachta presadzovala na svojich majetkoch svoje náboženstvo podľa princípu *cuius regio, eius religio*, panovník mal tie isté ambície na všetkých územiach koruny.

V Košiciach ale narazil na odpor mešťanov. Hornouhorský kapitán a cisársky generál Barbiano de Belgiojoso na príkaz kráľa 7.1. 1604 postavil pred Dóm sv. Alžbety delá a dal vedeniu mesta ultimátum, že ak neodovzdajú chrám katolíkom, dá ho rozstrieľať. A tak magistrát na čele s Jánom Bocatiom bol prinútený ustúpiť.¹²⁰ Generál potom zabral košickým protestantom aj ostatné chrámy a ich duchovných vykázal z mesta. Tieto rekatolizačné opatrenia boli namierené len voči mešťanom, ale i tak zapríčinili pobúrenie zo strany protestantskej šľachty. Stavý protestovali na sneme v Bratislave roku 1604. Tam dal Rudolf slovo, že sa budú venovať aj týmto problémom, ale nakoniec po odhlasovaní finančnej podpory od šľachty panovníkovi, snem rozpustil. K schváleným zákonom bol pridaný ešte

¹¹⁷ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 133.

¹¹⁸ MRVA, Ivan – SEGĚŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 164.

¹¹⁹ Tamže, s. 165.

¹²⁰ KOVÁČIKOVÁ, Martina: „Osobnosť Štefana Bočkaja“, s. 62.

jeden článok, ktorý obnovoval predošlé zákony proti „bludným učeniam“ vrátane nariadení z rokov 1523 a 1525 o upaľovaní kacírov.¹²¹

Približne v tom čase ako bol potvrdený zákon proti protestantom sa Turci snažili o znovudobytie Ostrihomu. Veľká časť cisárskych vojsk bola presunutá zo Sedmohradska a východných Uhier smerom na západ, čím bola oslabená sila cisárskeho generála Barbiana de Belgiojosa, ktorý sa pokúšal konfiškovať majetky sedmohradského magnáta Štefana Bocskaya, ktorý bol podozrivý zo spolupráce s Turkami a protihabsburgskou opozíciou.¹²²

Rozšírenie lutherského vierovyznania vyvolávalo odpor Maďarov proti nemeckému vplyvu. Avšak násilná protireformácia uvrhla do zlého postavenia aj nemecky hovoriace obyvateľstvo Horných Uhier. Sedmohradské knieža si za boj za politickú a náboženskú slobodu získalo aj podporu nemeckých mešťanov.¹²³

Cisárska moc sa snaží v tomto období získať vysokú šľachtu na svoju stranu a rekatolizácia sa zameriava najmä na navracanie majetkov katolíckej cirkvi. Používa však vojenskú silu na odoberanie kostolov protestantom a na zabavovanie ich majetkov.¹²⁴

5. 2. Povstanie Štefana Bocskaya

Štefan Bocskay (1557–1606) bol jedným z najväčších magnátov v Sedmohradsku, na začiatku vojny s Osmanmi patril k popredným prívržencom spojenectva kniežatstva s Habsburgovcami, dosiahol vojenské úspechy proti Turkom, ale postupom času sa jeho postoj zmenil. Vďaka jeho autorite a vojenským úspechom si ho sedmohradská šľachta v emigrácii vybrala ako vhodného kandidáta na knieža a on túto ponuku prijal.

V roku 1603 nariadil habsburgský panovník Rudolf II. Košiciam, aby navrátili hlavný kostol sv. Alžbety katolíkom. Keď sa Turci zmocnili mesta Jáger, tamojší biskup s kapitulou utiekli do Košíc. Tam spoločne s cisárskym veliteľom Belgiojosom odobrali Dóm sv. Alžbety protestantom. Spišský prepošť Martin Pethe chcel vrátiť podľa košického vzoru katolíkom

¹²¹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 165.

¹²² MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 165.

¹²³ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 96.

¹²⁴ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 108.

všetky kostoly na Spiši. V Levoči ale v roku 1604 narazil na tvrdý odpor protestantov a tak sa musel svojich plánov vzdať.¹²⁵

Bocskay pôvodne nechcel zasahovať do záležitostí v Uhorsku, ale svoj názor zmenil v septembri 1604 po útoku cisárskeho veliteľa Dampierra na sedmohradských emigrantov.¹²⁶

Podarilo sa mu zoskupiť veľké zástupy nespokojencov a v bitkách pri Álmosde a Dioseku v októbri 1604 porazil cisárske vojsko.¹²⁷

Po začatí povstania Bocskay obsadil okrem Bratislavy celé Slovensko a jeho vojská sa dostali až na Moravu a do rakúskych krajín. 12. novembra 1604 mu otvárajú brány Košice, kde vrátil evanjelikom chrámy, medzi nimi Dóm sv. Alžbety a Kaplnku sv. Michala. Košice sa stali do Bocskayovej smrti v r. 1606 hlavným mestom Sedmohradska.¹²⁸

V prvej polovici Bocskayovho povstania hrali významnú rolu oddiely hajdúchov. Tzv. hajdúsi boli hlavnou zložkou povstaleckej armády. Spočiatku tak boli označovaní ozbrojení pastieri, ktorí sa živili aj občasným žoldnierskym bojom alebo lúpežami. V 16. storočí ich počet vzrástol, pretože sa k nim pripájali aj zbehnutí poddaní.¹²⁹ Hajdúsi zväčša vyznávali protestantskú vieru.¹³⁰ Žili poväčšine v pohraničných oblastiach. Vo vojsku habsburgského generála Barbiana de Belgiojosa bolo asi 3000 hajdúchov, ktorí zbehli k Bočkajovým povstalcem a stali sa najväčšou silou jeho vojska. Anglický historik Andrew Wheatcroft ich opisuje ako ľudí, ktorí uchovávali staré zvyky, krvné pomsty a mýty z hrdinskej minulosti. Bývali obávaní i obdivovaní. Aj lupič alebo vrah mohol medzi nimi obstať ako čestný človek. Mali to byť impozantné postavy preslávené tým, že sa nemilosrdne mstili svojim nepriateľom.¹³¹

V novembri 1604 vstúpil Bocskay so svojím vojskom do Košíc, odkiaľ sa snažil získať podporu, pre „obranu pravého kresťanstva a slobodu národa“. V tom čase aj vyjednával o vojenskej podpore povstania s Osmanmi a sultán zobral uhorský národ tzv. pod ochranu. Koncom novembra ale rebelov, aj ich turecké pomocné jednotky porazil habsburgský generál Basta v dvoch bitkách, pri Ožďanoch a na rieke Bodve. Cisárskym

¹²⁵ ŠPIRKO, Jozef: *Cirkevné dejiny II.*, s. 247.

¹²⁶ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 244.

¹²⁷ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 165.

¹²⁸ KOVÁČIKOVÁ, Martina: „Osobnosť Štefana Bočkaja“, s.62.

¹²⁹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 165.

¹³⁰ DANGL, Vojtech: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*, s. 49.

¹³¹ WHEATCROFT, Andrew: *Nevěřící. Střety křesťanstva s islámem v letech 638-2002*, s. 246.

vojskám sa však nepodarilo dobyť Košice.¹³² Tie sa stali hlavným stanom povstaleckých vojsk. Koncom roku 1604 sem prišiel turecký posol nesúci *ahdname* – zmluvu, ktorou osmanská vláda potvrdzuje Bočkaja ako kráľa Uhorska a sedmohradské knieža.¹³³

Mocní a vplyvní veľmoži, Štefan Illésházy a Valentín Drughet sa taktiež pridali na Bocskayovu stranu. Snem uhorských šľachticov v apríli 1605 v Szerencsi zvolil Bocskaya za uhorské a taktiež za sedmohradské knieža. Toto zhromaždenie mu dalo právomoc konfiškovať v Uhrách majetky šľachticov, ktorí ostali lojálni habsburskej vláde. Knieža na jar 1605 ovládol banské mestá, Považie (okrem pevných hradov) a dokonca aj Trnavu. Hajdúske lúpežné ataky na Moravu a do Rakúska však boli trňom v oku prípadným protestantským spojencom v susedných krajinách. Turecká Porta sa tiež snažila pevnejšie pripútať Štefana Bocskaya, kvôli tomu, aby sa nezmieril s Habsburgovcami, ich najväčším nepriateľom.¹³⁴

11. novembra 1605 slávnostne odovzdal uhorskú kráľovskú korunu Bocskayovi veľkovezír Lala Mohamed a vymenoval ho v sultánovom mene za kráľa Uhier. Sedmohradské knieža si ale kráľovským titulom nebolo isté, kvôli nejstej podpore zo strany šľachty. Rebelujúce uhorské stavy zvolali koncom roku 1605 snem do Krupiny. Tam sa zhodli na tom, že spojenectvo s Osmanmi môže mať nesmierne dôsledky a žiadali ukončenie konfliktu s Habsburgovcami.

S arcikniežat'om Matejom o mieri začal rokovať Štefan Illésházy a konečným výsledkom bol Viedenský mier, podpísaný 23. júna 1606. Uhorská šľachta na čele s Bocskayom si presadila takmer všetky požiadavky. Hlavným dosiahnutým bodom bolo zaručenie náboženskej slobody pre šľachtu, magnátov, kráľovské mestá a vojakov hraničných posádok. Taktiež bol prijatý bod, že nemôžu byť rušené práva a slobody pre katolícku cirkev.¹³⁵ Ďalším bodom bolo jezuitom zakázané získavať majetky na celom území kráľovstva.¹³⁶

Týmto mierom bola uznaná uhorská autonómia, ktorú dovtedy Habsburgovci neuznávali. Hlavné uhorské úrady a velenie hraničných posádok mohli byť obsadené len domácimi šľachticmi a uhorské stavy si mohli opäť slobodne voľiť palatína. Habsburský

¹³² MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 166.

¹³³ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 104.

¹³⁴ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 166.

¹³⁵ Tamže, s. 167.

¹³⁶ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 250.

dvor uznal Štefana Bocskaya za Sedmohradské knieža a doživotne mu bola ponechaná vláda nad tromi východnými stolicami v Uhrách, nad Satmárskou, Berežskou a Ugočskou stolicou, ktoré ale po jeho smrti mali pripadnúť Uhorsku.¹³⁷

Porta tiež uvažovala o mieri s Habsburgovcami z dôvodu neúspechov vo vojnách na východe, v Anatólii a v Perzii. Pokrok znamenali ale až Bocskayove rokovania s habsburským dvorom. Tak 11. novembra 1606 bol podpísaný mier s Turkami pri ústí rieky Žitavy.¹³⁸

Po podpísaní mieru sa vojaci často prestali obávať Osmanov a boj s nimi sa už nezdal prvoradou vecou. Turecké nebezpečenstvo bolo vo verejnej mienke zoslabené a tak vo väčšej časti Uhier a napríklad v Sedmohradsku ich brali ako spojencov v náboženských a politických bojoch proti cisárskemu dvoru.¹³⁹

Následky vojny boli kruté najmä pre poddaných. Narastanie daní, prezimovanie žoldnierov, vpády Tatárov a povstaleckých hajdúchov znamenali decimovanie obyvateľstva nielen na južnom Slovensku, ale aj vo vnútrozemí. Napríklad v nitrianskej stolici zostalo opustených až 98 dedín.¹⁴⁰

5. 3. Situácia po Bocskayovej smrti

V roku 1607, po smrti Štefana Bocskaya vznikli nepokoje, keď hajdúsi plienili Nitriansku, Gemerskú a Novohradskú stolicu. Osmania v tom čase tak isto podnikajú útoky za hraničnú čiaru. Arciknieža Matej sa spojil s uhorskými a rakúskymi stavmi proti cisárovi Rudolfovi a donútil ho Libeňskou zmluvou (25.6.1608) vzdať sa uhorského trónu, vlády na Morave a v rakúskych krajinách. Na jeseň roku 1608 bol zvolaný korunovačný snem v Bratislave. Tu triumfovala uhorská protestantská šľachta. Za palatína bol zvolený prvý evanjelický šľachtic, Štefan Illésházy, ktorý bol podporovateľom reformácie a evanjelického školstva. Prvý zákon na sneme sa zaoberal náboženskými problémami. Sloboda náboženstva bola konkrétne povolená len šľachte, mešťanom a pohraničným posádkam. Ale v pokračovaní

¹³⁷ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 167.

¹³⁸ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 106.

¹³⁹ Tamže, s. 119.

¹⁴⁰ Tamže, s. 109.

zákona stálo, že sa náboženstvo môže slobodne vykonávať po dedinách a mestách a nesmie byť rušené nikým. V zákone zmizol bod, ktorý bol zvýraznený vo viedenskom mieri, a to časť o nerušení práv katolíckej cirkvi.¹⁴¹ Na bratislavskom sneme v roku 1608 bol formálne uzákonený Viedenský mier a luteránom a kalvínom bola priznaná náboženská sloboda.¹⁴² Kráľ Matej sľúbil šľachte, že v jej prospech upraví niektoré zákony. Na predkorunovačnom sneme schválil prvý článok: O náboženských záležitostiach, ktorý znamenal náboženskú slobodu a pomohol budovať protestantom organizačnú štruktúru svojich cirkví. Jeho dva články zneli nasledovne:

„§ 1. Aby náboženskú prax aj baróni, magnáti, šľachtici, ako aj slobodné mestá a všetky stavy a poriadky kráľovstva na svojich a kráľovských majetkoch, v hraniciach uhorského kráľovstva, aj uhorskí vojaci a aj zemepanské mestá a dediny, každý svoje náboženstvo a vyznanie dobrovoľne a slobodne mohli prijať, hocikde sa slobodne zdržiavajú. A nikto nikomu v jeho slobodnom užívaní a vyznávaní nemá brániť.

§ 2. Ba dokonca, aby sa zabránilo nejakej nenávisti a nezhodám medzi stavmi a poriadkami, je ustanovené, nech hociktoré náboženstvo pre svoje vyznanie má superiorov alebo superintendentov.“¹⁴³

Uhorské protestantské stavy si vynútili aj uznesenie, ktoré malo oslabiť a obmedziť katolícku cirkev a to zákaz udeľovať voľné cirkevné majetky jezuitom.¹⁴⁴

Začiatkom 17. storočia pokročila reformácia natoľko, že za palatína, najvyššieho štátneho úradníka bol zvolený evanjelik Juraj Thurzó (1567-1616). V tej dobe bola dokončená protestantská cirkevná organizácia na Slovensku. Je pozoruhodné, že na území dnešného Slovenska mal protestantizmus augsburgského vierovyznania dominantné postavenie, čo malo neskôr svoj význam v národovom vývoji slovenských protestantov.¹⁴⁵

V roku 1610 sa v Žiline na podnet palatína Juraja Thurza zišla prvá synoda, prvý cirkevný snem evanjelických zborov augsburgského vierovyznania. Tieto zbory z desiatich stolíc pôvodne patrili pod jurisdikciu arcibiskupstva v Ostrihome. Evanjelici augsburgského vierovyznania sa na sneme natrvalo oddelili od katolíckej cirkvi a vytvorili na západnom a strednom slovensku tri superintendencie, kde boli zvolení za biskupov traja Slováci – Eliáš

¹⁴¹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 170.

¹⁴² BLAHO, Miloslav: „Rodina evanjelikov Ilešháziocov“, s. 76.

¹⁴³ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku I.* DVORÁK, Pavel (ed.), s. 89.

¹⁴⁴ Tamže, s. 15.

¹⁴⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 66.

Láni, Izák Abrahamides a Samuel Melik. Táto voľba ukazovala veľkú prevahu slovenského obyvateľstva na území Horných Uhier. Spolu so superintendentmi boli zvolení aj traja inšpektori, dvaja Nemci a jeden maďarský luterán.¹⁴⁶ Táto synoda dala vzniknúť pevnej protestantskej cirkevnej organizácii v oblasti tzv. Podunajska, ktoré fakticky zahŕňovalo západné a stredné Slovensko.¹⁴⁷

František Forgách, ostrihomský arcibiskup zvolal v roku 1611 katolícku synodu do Trnavy, kde odsúdila evanjelickú Žilinskú synodu. Na tomto sneme bol tiež z iniciatívy Petra Pázmányho potvrdený povinný celibát kňazov a svätenie eucharistie podľa katolíckeho spôsobu.¹⁴⁸

V roku 1614 bola zvolaná ďalšia evanjelická synoda pod záštitou Krištofa Thurzu v Spišskom Podhradí. Thurzo krátko na to konvertoval späť ku katolicizmu a potom zase k evanjelikom.¹⁴⁹ Tento snem zriadil samostatnú superintendenciu pre Spišskú a Šarišskú stolicu a taktiež ďalšiu pre mestá Pentapolitany na východe Slovenska.¹⁵⁰ Toto územie bolo prevažne slovenské, a tak sa tu cirkevná organizácia dostala do slovenských rúk.

Habsburgovci boli okolnosťami v krajine prinútený rozsiahlym ústupkom, ale nezmierili sa s nimi a využívali každú príležitosť k posilneniu protireformačných snáh.¹⁵¹

V roku 1615 boli znovu pozvaní jezuiti do Trnavy, kde založili kolégium. Aj keď v meste a okolí boli vo väčšine protestanti, Trnava sa stala baštou nastupujúcej zosilnenej rekatolizácie. V tom období bolo na území Slovenska evanjelikov takmer štyrikrát viac ako katolíkov, ale tento fakt sa začal meniť. Počas nasledujúcich tridsiatich rokov väčšina magnátov konvertovala späť na katolicizmus. Ostrihomským arcibiskupom sa v roku 1616 stal jezuita Peter Pázmány. Narodil sa do kalvínskej rodiny, ale konvertoval a študoval na jezuitských školách. Pázmány písal polemické a teologické spisy, kde útočil na protestantov. Vo svojej funkcii sa mu podarilo priviesť späť ku katolicizmu tridsať rodín z vysokej šľachty. Časť nižšej šľachty ich nasledovala, ale aj napriek tomu, väčšia časť strednej šľachty a zemanstva ostáva do konca 17. storočia protestantská.¹⁵²

¹⁴⁶ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 136.

¹⁴⁷ KOVÁČ, Dušan: *Dejiny Slovenska*, s. 68.

¹⁴⁸ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 137.

¹⁴⁹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 170.

¹⁵⁰ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 137.

¹⁵¹ KOVÁČ, Dušan: *Dejiny Slovenska*, s. 69.

¹⁵² MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 170.

5. 4. Osmanské panstvo

Riadenie tretiny územia Uhier Turkami, zostávalo cudzím telesom v danom teritóriu. Zaistiť si panstvo nad obsadenými územiami, bolo jediným cieľom dobyvateľov. Relatívna náboženská sloboda bola prirodzeným výsledkom vlády, ktorá si miestne inštitúcie nevšimla a týmto ich fixovala. Pokiaľ sa plnili rôzne povinnosti voči Osmanom, tí sa nepletli do vnútorných záležitostí kresťanov, „rajahov“. Turci nemali snahu o splynutie, asimiláciu obyvateľstva.¹⁵³

Na osmanskom území Uhier dominovalo reformované náboženstvo, ku ktorému sa hlásila väčšina maďarského obyvateľstva. Reformovaní si tu dokonca vytvorili dolnodunajskú superintendenciu so sídlom v Pécsi, ale kvôli odlišným politickým pomerom na tomto území, tu nemala cirkev veľké spoločenské postavenie. Veriaci patrili k ostatným nemoslimom a tvorili časť neplnoprávneho obyvateľstva („ráje“).¹⁵⁴

Osmania delili obyvateľstvo na svojich územiach do pragmatických, jednoduchých línií, do *milletov*, náboženských obcí. Okrem najväčšieho moslimského existovali židovský, kresťanských Arménov, Rímsky (ortodoxných kresťanov) pre podrobené pravoslávne národy na Balkáne a katolícko-protestantský *millet*. Nemuslimské *millety* spravovali obyvatelia do určitej miery sami, kresťania a židia mali rozsiahlu samosprávu pod vedením svojich náboženských vodcov. Podrobené národy v Osmanskej ríši, nazývané *raja* mali dovolené čiastočne spravovať svoje vlastné záležitosti. Pomenovanie *raja* sa vzťahovalo na všetko obyvateľstvo, ktoré nepatrilo k vládnucej vrstve Osmanov, či už moslimskej, kresťanskej alebo židovskej viery. Moslimské národy *raja* žili vo svojich obciach takmer pod rovnakým útlakom osmanských úradov, ako aj nemuslimské. Bremeno osmanskej nadvlády spočívalo na bedrách všetkých poddaných. Aj napriek tomu nemuslimovia trpeli viac. Bolo viac možností ako vymámiť peniaze na rôzne poplatky, či úplatky od kresťanov a židov. Kedykoľvek prišli nemuslimovia do styku s úradmi, poväčšine to niečo stálo. Na opravu cirkevných stavieb bolo treba povolenie a úradníci si na tom zarábali. Občas sa dalo zakúpiť právo na postavenie nového kostola, či synagógy, ale za vysokú cenu. Tento druh nátlaku však nebol jedinečným javom obmedzeným len na osmanské územia. Protestanti v katolíckych krajinách a katolíci v protestantských európskych krajinách bývali často predmetom ešte systematickejších a horších sankcií a zaobchádzanie so židmi v kresťanskej

¹⁵³ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 88.

¹⁵⁴ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 367.

Európe je známou vecou. Dôkazov o tom, že osmanská vláda prevádzala nejakú stálu politiku útlaku, je veľmi málo. Z hľadiska osmanských úradov sa terorizovaním nemuslimského obyvateľstva nedalo nič získať. Potrebovali si od svojich poddaných vydobýť čo najviac finančných prostriedkov z daní a iných poplatkoch. Inak zvyčajne nechávali komunity raja na pokoji.¹⁵⁵

V podstate sa Osmanská ríša správala k náboženským konfliktom ľahostajne, aj keď niektoré jej bezprostredné stanoviská do určitej miery ovplyvňovali zahraničnú politiku. Zároveň Sedmohradské kniežatstvo hralo v tejto politike od 16. storočia významnú úlohu, kvôli snahe znovu zjednotiť ho s kráľovskými Uhrami. Vysoká Porta sa identifikovala ako s pozíciou protestantov v sedmohradskom „protektoráte“. To, že neskôr došlo k spojenectvám sultána s rebelujúcimi sedmohradskými kniežatami a aj s Francúzskom, môžeme jednoducho vysvetliť. Turci pokladali nepriateľov habsburskej ríše, ako svojho úhlavného nepriateľa, za svojich priateľov.

Sedmohradské kniežatstvo sa stalo podľa maďarského historika Lendvaia: „baštou náboženskej tolerancie a národnej kultúry“. V dejinách 16. a 17. storočia nemôžeme oddeľovať otázky náboženskej slobody a boja reformácie a protireformácie, od otázok práva na politické sebaurčenie.¹⁵⁶

5. 5. Povstanie Gabriela Bethlena

Po smrti Štefana Bocskaya dochádza v Sedmohradsku k bojom o kniežací stolec. Gabriel Báthory si získal podporu hajdúchov a prisľúbil uprednostňovať kalvinizmus. V roku 1608 ho stavy zvolili za knieža, avšak časom si svojou ukrutnosťou a nezriadeným životom znepriatelil šľachtu a v roku 1613 bol zavraždený.¹⁵⁷

Protikatolícka koalícia našla na východe habsburskej ríše silného spojenca, a tým sa stal bývalý Bocskayov spolupracovník Gabriel Bethlen (1580 – 1629).

¹⁵⁵ WHEATCROFT, Andrew: *Nevěřící. Střety křesťanstva s islámem v letech 638-2002*, s. 260.

¹⁵⁶ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 92.

¹⁵⁷ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 171.

Po vláde kniežat'a Gabriela Báthoryho, nastúpil na kniežací stolec Bethlen. Už na začiatku svojej vlády skonsolidoval vnútorné pomery v Sedmohradsku a stavil na podporu od Osmanskej ríše, ktorá mu mohla poslať podporu pri prípadných konfliktoch. Bethlenova voľba na kniežací stolec vyvolala nevôľu u katolíckych stavov, ale aj u habsburského dvora. A tak katolícki magnáti napadli niektoré hrady a pohraničné pevnosti v Bethlenovej držbe. Kniežat'u sa podarilo dostať na svoju stranu protestantskú šľachtu v Uhorskom kráľovstve, ale aj v iných častiach Habsburskej monarchie.¹⁵⁸

Bethlen najprv dostal povolenie od osmanskej Porty (1614) a upevnil si pozíciu aj vyrovnaním sporov s habsburským dvorom r. 1615 v Trnave.¹⁵⁹ Vtedajší panovník Matej II. Habsburský uznal samostatné postavenie Sedmohradska a Bethlen potvrdil príslušnosť k uhorskej korune, ale v dodatku bolo dojednané, že samostatnosť platí len na čas, kým sú mestá Budín a Jáger pod Osmanskou nadvládou.¹⁶⁰

Porta zasahovala pasívne do stredoeurópskych konfliktov proti cisárovi a podporovala takmer všetky odbojné sedmohradské kniežatá. Táto podpora však nebola veľká, obmedzovala sa na súhlas s vojenskými akciami a dodávanie menších, alebo väčších pomocných oddielov. Turci nechceli vyvolávať priame konflikty na miestach kde prednedávnom uzavreli mier s priaznivými podmienkami.¹⁶¹ Osmania, tak isto ako aj protestantské štáty, v tom čase pomocou úplatkov bojovali s habsburskou diplomaciou. Predpokladá sa, že Porta s prispením protihabsbursky orientovaných štátov dovolila Bethlenovi na jeseň 1619 podporu českého stavovského povstania.¹⁶²

26. augusta 1619 začal Bethlen so súhlasom Turkov prvú výpravu do Uhier, bol to ten istý deň, kedy si české stavy zvolili za kráľa Fridricha Falckého.¹⁶³ Sedmohradské kniežatá podporovali najmä magnáti a stoličná šľachta, s oveľa menším entuziazmom mestá. Mestá sa snažili najmä o ochranu evanjelikov a stavovské požiadavky im boli cudzie. Takže sa pridávali k povstaniu často neochotne, pod tlakom. Báli sa výdavkov na vydržiavanie vojska a aj násilia hajdúskych oddielov.¹⁶⁴

¹⁵⁸ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 262.

¹⁵⁹ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 114.

¹⁶⁰ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 171.

¹⁶¹ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 114.

¹⁶² KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 115.

¹⁶³ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 172.

¹⁶⁴ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku II.*. DVORŇÁK, Pavel (ed.), s. 57.

V Košiciach sa Bethlen 20. septembra vyhlásil za ochrancu protestantského obyvateľstva. Na jeho stranu sa okrem protestantskej šľachty pridali aj niektorí katolícki veľmoži na čele s palatínom Žigmundom Forgácsom a Petrom Révayom. Pred koncom roku 1619 už povstalecké vojská dobyli Trnavu aj Bratislavu a uzavreli spojenectvo s českou protihabsburgskou šľachtou. Viedeň bola v ohrození, keď ju obliehali spojené vojská českých, moravských a uhorských stavov. Cisársky veliteľ Drughet však naverboval v Poľsku žoldnierov a napadol východné Slovensko, čím odrezal Bethlenovi kontakt so Sedmohradskom. Na začiatku roku 1620 uzavrel knieža prímerie s cisárom Ferdinandom II., čo cisárovi umožnilo sústrediť vojenské sily na potlačenie českého povstania.¹⁶⁵

V prvej polovici roku 1620 rokovali Bethlenovi ľudia, tak isto ako iné protestantské štáty, s Osmanmi v Istambule s cieľom získať pomoc pre konfederáciu proti Habsburgovcom. Mali napadnúť španielsky prístav Neapol, Poľsko a vyslať armádu do Štajerska, aby zaneprázdňovala cisárovo vojská, určené k boju v Čechách. Za pomoc mali Turci dostať mesto Vacov. Panovník spolu s Bethlenom zvolali snem do Banskej Bystrice v júli 1620. Knieža sa tu dohodol s viacerými magnátmi, hajdúchmi i zástupcami stolíc na spoločnom boji za slobodu. Ferdinandovi komisári ale snem rozpustili. Stavby ale naďalej rokovali a 25. 8. 1620 zvolili Gabriela Bethlena za Uhorského kráľa. Šľachta ale odmietala pokračovať v povstaní.¹⁶⁶ V ten istý deň musel Bethlen súhlasiť s podmienkami stavov, ktoré reagovali na vtedajšiu situáciu v krajine, teda ohľadom náboženstva a stavovských práv. Druhý článok týkajúci sa konfesných záležitostí znie:

„Vyznávanie náboženstva príslušníkmi stavov a rádov krajiny, nech už sú augsburgskej, helvétskej alebo rímskokatolíckej viery, na ich majetkoch a komorských majetkoch, v kruhu uhorských vojakov slúžiacich v uhorských pohraničných hradoch, v záujme zachovania mieru v krajine, nech je slobodné, neporušené a neobmedzené, a to tak, že náboženská prax pre barónov, magnátov a zemanov, ďalej pre slobodné a banské mestá, ako aj pre všetky stavy a rády krajiny na vlastných a komorských majetkoch, v pohraničných oblastiach Uhorska, ďalej v mestečkách a dedinách, nakoľko ju chcú dobrovoľne a slobodne vykonávať, nech všade zostane slobodná, s použitím kostola, cintorína a zvona. Nikomu, nech je akéhokoľvek stavu a postavenia, vo vyznávaní a praktizovaní jeho náboženstva, v užívaní,

¹⁶⁵ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 138.

¹⁶⁶ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 270.

kostola, cintorína, a zvonov nech Jeho Výsosť a ktorýkoľvek iný zemepán žiadnym spôsobom a pod žiadnou zámienkou neprekáza a nezakazuje.“¹⁶⁷

Po vypršaní deväťmesačného prímeria v septembri 1620 sa opäť začali boje medzi cisárskymi vojskami vedenými generálom Dampierrom a Bethlenovými mužmi. Boje sa odohrávali najmä v okolí Bratislavy a na hraniciach Uhorska a Rakúska. Toto využil budínsky paša a dobyl mesto Vacov v novembri 1620. Približne v tomto čase, 8. 11. 1620 boli porazené české stavy v bitke na Bielej Hore. Bethlen tam posielal vojenskú pomoc, ale tá prišla neskoro a do bitky poriadne ani nezasiahla.¹⁶⁸

Po víťazstve Habsburgovcov nad českou odbojnou šľachtou a po vyplienení Falcka, ďalšieho spojenca, začal Bethlen s mierovými rokovaniami s panovníkom Ferdinandom II., ktoré boli ukončené Mikulovským mierom v roku 1622. Sedmohradské knieža dostalo do doživotnej držby sedem stolíc v Hornom Uhorsku, dve sliezske kniežatstvá a panstvá Mukačevo, Tokaj a Ecsed a najmä mu bol udelený titul ríšskeho kniežat'a.

Bethlen sa ešte v nasledujúcich rokoch pokúšal o spojenie s protihabsburgskou koalíciou. V roku 1626 sa pokúsil o poslednú ozbrojenú výpravu, ale bez väčšieho úspechu uzavrel koncom toho istého roku s Ferdinandom mier v Bratislave, ktorý obe strany potvrdili predchádzajúci mier z Mikulova.¹⁶⁹

V období tridsaťročnej vojny pustošili slovenské územie cisárske, aj cudzie vojská. Turci boli síce z územia Slovenska mierovou zmluvou vytlačený, ale stavovské povstania a nepokoje im dávali príležitosti k ničivým nájazdom. Do konfliktu proti cisárovi sa zapojilo aj ambiciózne knieža Gabriel Bethlen. Cisára Ferdinanda II. vojna prinútila aby sa znovu zaviazal rešpektovať uhorskú ústavu, náboženskú slobodu a výsady šľachty.¹⁷⁰

Bethlen za svojej vlády stabilizoval pozíciu svojho kniežatstva voči Habsburgovcom, i keď tí sa stále nevzdávali svojich ambícií k pripojeniu Sedmohradska k monarchii. Držba siedmich stolíc v Hornom Uhorsku mu dávala možnosť priamo ovplyvňovať uhorské stavy a smerovanie politiky na tomto území.¹⁷¹

¹⁶⁷ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII.: Turci v Uhorsku II.*, DVOŘÁK, Pavel (ed.), s. 53.

¹⁶⁸ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 172.

¹⁶⁹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 263.

¹⁷⁰ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 70.

¹⁷¹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 264.

To, že mali protestanti v Uhorsku lepšie postavenie ako v iných habsburgských krajinách, treba pripisovať faktu, že sa pod tlakom Turkov a stavovských povstaní, snažil viedenský dvor udržovať svoje pozície formou ústupkov v náboženských otázkach. Uhry sa teda stali strediskom emigrácie z okolitých krajín. Po bitke na Bielej hore bola najpočetnejšia česká emigrácia. Najznámejším emigrantom bol preslávený učenec Jan Amos Komenský.¹⁷²

5. 6. Česká emigrácia

Obdobie veľkého mocenského zápasu, Tridsaťročnej vojny bolo problematické (nabité dramatickými udalosťami pre územia Moravy, Tešínska a západného Slovenska. Na strednej a východnej Morave bola doba viac než ťažká. Prietahy habsburgských a rebelujúcich vojsk, Dánov, Švédov, protihabsburgských síl zo Slovenska, valašské rebélie, tieto udalosti priniesli Morave a jej východnému okoliu nemilé následky. Západné Slovensko síce nebolo v takom nebezpečí ako Morava, ale tiež bolo pod neutíchajúcou hrozbou vojny. Takmer celé Slovensko bolo v rokoch 1620, 1621 v moci Gábora Bethlena, ktorý bol spojencom českých povstalcov. Tam, najmä do okolia Trnavy smerovali po bitke na Bielej Hore zvyšky moravského stavovského vojska na čele s Henrichom Matyášom z Thunu, ktorý zostal potom v Bethlenových službách až do roku 1624. Západné Slovensko síce nebolo zasiahnuté priamou vojenskou inváziou, ale trpelo prechodmi rozličných vojsk, najprv Bethlenových, neskôr Rákóczyho, následne sa ocitlo v dosahu cisárskych oddielov.¹⁷³

Tieto obecné ohrozenia v oblasti východných Karpát sa prejavili v česko-slovenských vzťahoch. Na jednej i druhej strane sa mestá i feudáli snažili konať, individuálne aj spoločne, opatrenia na obranu. Príslušníci moravských a tešínskych feudálov sa snažili naviazať styk a spoluprácu napríklad s Imrichom Thurzom.¹⁷⁴

Po roku 1620 boli v Čechách protestantskej šľachte, ktorá sa zúčastnila povstania zabrané statky i dvory, tituly a hodnosti. Nekatolícka aristokratická spoločnosť bola zlomená politicky, aj hospodársky a poväčšine musela z kráľovstva ujsť. S ňou taktiež množstvo duchovných, mešťanov a poddaných. Bol zrušený Rudolfov majestát z roku 1609, ktorý

¹⁷² KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 67.

¹⁷³ MACŮREK, Josef: *České země a Slovensko (1620-1750)*, s. 15.

¹⁷⁴ MACŮREK, Josef: *České země a Slovensko (1620-1750)*, s. 16.

zaručoval náboženskú slobodu a boli vydávané stále nové a nové protireformačné dekréty. V roku 1624 boli z Českého kráľovstva vypovedaní nekatolícki kňazi. V rokoch 1627 v Čechách a 1628 na Morave bol rozšírený edikt, ktorý sa pôvodne vzťahoval len na poddaných a mešťanov, aj pre šľachtu. Buď do pol roka konvertujú na katolícku vieru, alebo sa musia odsťahovať z krajiny. A tak štvrtina šľachtických rodov a takmer štvrtina mešťianstva odchádza do zahraničia, najviac do pohraničného Saska, slovenskej časti Uhier a do Poľska. Poddaní, ktorí žili na bývalých protestantských panstvách boli nútení prijať vieru nových držiteľov pozemkov, ale mnohým z nich sa taktiež podarila emigrácia za hranice.¹⁷⁵

Po porážke českých stavov na Bielej hore emigrovalo na Slovensko veľké množstvo českých protestantských rodín. Medzi nimi mnoho inteligencie, ktorá prispela k rozvoju slovenskej kultúry a vzdelanosti. Tieto rodiny priniesli so sebou veľa česky písanej literatúry. Z týchto pomerov vzišli vzdelanci, ktorí ovplyvnili slovenskú kultúru, napr. Jakub Jakobeus, alebo Juraj Tranovský.¹⁷⁶

Najznámejším exulantom, ktorý v Uhrách pobudol niekoľko rokov bol Jan Amos Komenský. Ten sa vyjadroval, že Antikrist je prítomný v Habsburgovcoch, jezuitoch i pápežovi a k jeho porážke sa treba spojiť dokonca aj s Osmanmi, aj keď títo ohrozovali strednú Európu od začiatku 15. storočia. Odpor ku katolíckej vláde a vízia pomoci od Turkov dokazuje napríklad úryvok z náboženskej piesne: „nebudem se Turka báti, račiž nám svou pomoc dáti“.¹⁷⁷ Táto významná osoba je taktiež príkladom už zmieňovaného tzv. kalvino-turcizmu.

V roku 1648 Komenský dúfal, že sa po konci Tridsaťročnej vojny zlepšia pomery v Českých krajinách a exulanti jednoty bratskej sa budú môcť vrátiť domov. Protestantská koalícia však pri mieri sledovala najmä svoje záujmy a tak musel zostať v exile v Poľskom Lešne. Komenský dostal pozvanie od sedmohradského kniežaťa Žigmunda Rákóczyho a jeho matky Zuzany Lorántffy aby pomohol v Blatnom Potoku¹⁷⁸ reformovať školský systém.¹⁷⁹

J.A. Komenský bol v Uhorsku v rozmedzí rokov 1650 až 1654 v dnešnom severovýchodnom Maďarsku. Jeho školské reformy sa rozšírili aj za hranice rákócziovských panstiev a mali vplyv aj na slovenské obyvateľstvo na východnom Slovensku (Prešov,

¹⁷⁵ MEDEK, Václav: *Cesta české a moravské církve staletími*, s. 199.

¹⁷⁶ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 69.

¹⁷⁷ ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II. díl*, s. 191.

¹⁷⁸ Blatný Potok (Šarišský Potok) – maď. Sárospatak – mesto v dnešnom severovýchodnom Maďarsku.

¹⁷⁹ PŠENÁK, Jozef: „Jan Amos Komenský a Slovensko“, s. 1.

Bardejov, Košice). Komenského učebnice sa potom používali aj v banských mestách a aj na západe Slovenska (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica).¹⁸⁰

Ďalším známym exulantom z Jednoty Bratskej bol Mikuláš Drábik. Ten sa na kňazských štúdiách zoznámil s Komenským. Bol nútený ujsť z Moravy a na Slovensku žil v dedinke Lednica, ale pre svoje problémy bol pozbavený kňazskej činnosti. Od roku 1638 mával videnia „o páde faraóna“ teda pápeža, ktoré nazýval antikristom a tiež páde habsburgského rodu. Taktiež predpovedal, že Rákóczy bude kráľom Uhorska. Proti Drábikovi sa postavili viacerí duchovní, ale Komenský svojho starého známeho obhajoval a dokonca vydával jeho proroctvá.¹⁸¹

Ľudové povstania a valašské hnutia vznikali v dobe po bitke na Bielej Hore a za tridsaťročnej vojny najmä na východnej Morave boli v kontakte so Slovenskom. Trenčianske Slovensko malo nadobudnúť v rebéliách a povstaleckých hnutiach východnej Moravy, namierených proti Habsburgovcom, mimoriadny význam. Odtiaľ mala prísť rebelom hlavná pomoc. V roku 1621 sa objavujú prvé doklady o východomoravských valašských vojenských akciách v spolupráci s „Uhrami“ a „Slovákmi“. Prvé rozsiahlejšie povstanie moravských Valachov rátajúcim so spoluprácou so Slovenskom však prišlo v rokoch 1621 – 1627 a to asi v súvislosti s Bethlenovými vojenskými akciami, s Dánskou vojnou a s Mansfeldovým ťažením na Moravu a Slovensko. Vsetínski Valasi boli v popredí rebelujúcich sa opierali o „rebelujúcich Uhrov“ a je možné povedať, že bez podpory Slovákov, alebo bez ich podnetov by vtedajšie odbojné hnutie na východnej Morave proti Habsburgom, by asi nebolo tak rozsiahle a nemalo by také dlhé trvanie. Nové rebélie na Morave v spojení so Slovenskom sa odohrali v rokoch 1632, 1634-35 a 1638. Posledné východovalašské povstanie v rokoch 1642-44 sa odohralo pri príležitosti švédskych vojenských operácií na Morave i vojenských akcií z uhorskej strany.¹⁸² Po poprave niektorých slovenských účastníkov vsetínskeho povstania v roku 1644 sa uzavrelo dôležité obdobie moravsko-slovenského ľudového odboja proti Habsburgovcom, ich feudálnym zvykom a proti hospodárskemu a sociálnemu útlaku celkovo.¹⁸³

Aj napriek vydaniu oboch obnovených zemských zriadení boli bežné úteky poddaných v českých krajinách v rámci územia, ale aj mimo tohto územia, do zahraničia. Viedli k tomu

¹⁸⁰ PŠENÁK, Jozef: „Jan Amos Komenský a Slovensko“, s. 2.

¹⁸¹ VESELÝ, Daniel: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 165.

¹⁸² MACŮREK, Josef: *České země a Slovensko (1620-1750)*, s. 17.

¹⁸³ Tamže, s. 18.

obecné útrapy, sociálny útlak a náboženská otázka. Ak bolo nekatolíckym stavovským osobám, ktoré sa nechceli vo viere vyrovnáť so zemským zákonom, povolené vystáť sa, toto povolenie sa netýkalo poddaného. Poddaný sa v súlade s protireformačnými opatreniami, musel stať katolíkom. Ak nekatolíci zostávali vo svojej viere neoblomní a cenili si ju viac ako hmotné statky, nezostávalo im nič iné ako útek z vlasti.¹⁸⁴

Šírenie protestantizmu z Českých zemí malo mimoriadny význam v tom, že sa jazykovo blízka čeština stala bohoslužobným jazykom. Toto bolo dôležité aj v literárnej oblasti, kedy často čeština nahrádza latinčinu, ktorá bola pre väčšinu obyvateľstva nezrozumiteľná. Na niektorých nižších školách sa začalo vyučovať v zrozumiteľnom českom jazyku.¹⁸⁵

České a Moravské duchovenstvo, učitelia ale aj emigrovaná šľachta rozšírili na území Slovenska Kralickú Bibliu, vydanú r. 1613.¹⁸⁶

Pre Moravských nekatolíkov mali najväčšiu príťažlivosť na exil Horné Uhry, obývané slovenským obyvateľstvom. Boli to najmä mestá pri hraniciach, kde stáli nekatolícke chrámy, poväčšine pod správou protestantských duchovných. V Českých krajinách a na Morave mal protestantizmus širšiu oporu u obyvateľov v niektorých oblastiach. Prechody obyvateľstva boli uľahčené aj horským rázom hraničných oblastí, ktorých stráženie bolo takmer vylúčené.¹⁸⁷

Výsledkom tureckej nadvlády nad centrálnymi Uhrami a Zadunajím bolo úplné vyľudnenie niektorých území. Po obsadení južného a stredného Uhorska osmanské jednotky pustošili, čo im prišlo do cesty a to nie len vo vojnách, ale aj v drobných incidentoch v tzv. mierových dobách ničili celé dediny. Najobávanejší z nich boli pomocné vojská, Krymskí Tatári, ktorí tiahli spolu s osmanskými vojskami naprieč Uhrami a Sedmihradskom.¹⁸⁸

Bethlenova politika v náboženských otázkach bola na svoju dobu značne ústupková. Pre príklad podporil maďarský katolícky preklad biblie od jezuitu Györgyho Káldiho, ďalej

¹⁸⁴ MACŮREK, Josef: *České země a Slovensko (1620-1750)*, s. 42

¹⁸⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 67

¹⁸⁶ VESELÝ, Daniel: *Dejiny křesťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 164.

¹⁸⁷ ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II. díl*, s. 423.

¹⁸⁸ LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, s. 87.

povolil zriadenie biskupstva pre ortodoxných Rumunov a poskytol v Sedmohradsku útočisko pre novokrstencov.¹⁸⁹

5. 7. Povstanie Juraja I. Rákóczyho

Koncom roku 1629 po náhlej smrti Bethlena sa v Sedmohradsku rozpútal boj o nástupníctvo. V Uhorsku v tomto období plánoval katolícky palatín Mikuláš Esterházy pripojenie kniežatstva k habsburským dŕžavám. Sedmohradský snem však zvolil za knieža Bethlenovho bývalého dôverníka, magnáta Juraja Rákóczyho (1593 – 1648).¹⁹⁰

Ten bol populárny medzi kalvínmi, aj hajdúchmi. Jeho voľbu prijal osmanský sultán, a aj cisár Ferdinand II., ktorému sa zdal byť najakceptovateľnejší z Bethlenovho okolia. Proti voľbe sa vzoprel palatín Esterházy, ktorý chcel v roku 1631 naspäť pripojiť sedem stolíc na severovýchode Uhorska ku kráľovstvu. Tieto stolice boli na základe Mikulovského mieru začlenené do Sedmohradska a v doživotnej Bethlenovej držbe.¹⁹¹ Esterházy vytiahol proti Rákóczymu, ale bol porazený v bitke pri Rakamazze v marci 1631. Obyvateľstvo východných stolíc Uhorska dostali vojenské ťaženia a drancovanie do zlej situácie. Proti zemepánom a žoldnierom sa vzbúrili sedliaci na východnom Slovensku na čele so schudobnelým zemanom Petrom Császárom. Spoločné sily uhorského a sedmohradského vojska ale zasiahli a vzburu potlačili. Juraj I. Rákóczy si na začiatku svojej vlády upevňoval moc a rozširoval svoje majetky a tak do pomerov v Uhrách ešte významnejšie nezasahoval.¹⁹²

Začiatkom štyridsiatych rokov sa Švédi snažili dostať Sedmohradsko do novej protihabsburskej koalície, ktorú viedli Švédsko s Francúzskom. Švédi, toho času s vojskom na Morave chceli spolu s kniežat'om podniknúť útok na Viedeň. Po dlhých rokovaniach bolo podpísané v roku 1643 švédsko-francúzsko-sedmohradské spojenectvo. Rákóczy taktiež dostal od sultána povolenie na znovuzískanie siedmich hornouhorských stolíc, ktoré patrili

¹⁸⁹ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 155.

¹⁹⁰ Tamže, s. 155.

¹⁹¹ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 117.

¹⁹² MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 174.

predtým Bethlenovi. So silnými spojencami teda knieža začiatkom roku 1644 vyhlásil Habsburgovcom vojnu.¹⁹³

Sedmohradský vojvoda Juraj I. Rákóczy bol spojencom Švédov a v roku 1643 prešiel zo Sedmohradska so svojou početnou armádou cez celé Slovensko. Donútil cisára, aby potvrdil všetky stavovské a náboženské slobody a výsady.¹⁹⁴

V marci 1644 obsadilo knieža Košice, jeho vojská pokračovali cez Prešov, Pohronie, až po juh stredného Slovenska, po Levice. Rákóczy ovládol trinásť stolíc a plánoval sa spojiť so Švédmi, ale k tomu nakoniec nedošlo, pretože sa mu nedostalo sľúbenej vojenskej pomoci od Porty.¹⁹⁵

Povstalcom sa podarilo spojiť s časťou švédskych vojsk až v júli 1645 a s pomocou nich dobyli Trnavu.

Rákóczy teda dobyl takmer celé Horné Uhry a dostal sa až na Moravu, tam sa mal spojiť so Švédmi vedenými generálom Thorstenssonom.¹⁹⁶ Sedmohradské vojská tu mali severanom pomôcť dobyť Brno. Porta však tomuto zámeru zabránila a vyjadrila sa „aby sa knieža choval podľa rozkazu mocného sultána“ a tak sa Juraj I. Rákóczy odpojil od Švédskych vojsk v auguste 1645 a začal s mierovými rokovaniaми s habsburským dvorom.¹⁹⁷ Osmania dávali radšej prednosť zachovaniu mieru s Habsburgovcami ako ďalšiemu ozbrojenému konfliktu.

V meste Linz v decembri 1645 bol podpísaný mier medzi cisárom Ferdinandom III. a Jurajom Rákóczym. Hlavné body sa zaoberali náboženskými otázkami. Potvrdili výsady videnského mieru (1606) o náboženskej slobode pre šľachtu, mestá a pohraničné posádky. Prijali dokonca zásadu slobody vyznania pre poddaných. Zemepán teda nesmel nútiť svojich poddaných na prestúpenie k inej konfesii. Protestantské kostoly, ktoré boli zhabané katolíkmi sa mali prinavrátiť a vyhostení kňazi sa mohli vrátiť na miesta, kde si to farníci priali.¹⁹⁸

Linecký mier obsahoval viaceré body týkajúce sa náboženstva:

„Po prvé: čo sa týka vecí náboženstva, s ponechaním v platnosti 1. článku vydaného pred korunováciou r. 1608... všetky stavy a rády krajiny a slobodné mestá, rovnako

¹⁹³ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 275.

¹⁹⁴ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 70.

¹⁹⁵ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 118.

¹⁹⁶ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 155.

¹⁹⁷ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 118.

¹⁹⁸ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 142.

ako výsadné mestečká a uhorskí vojaci pobývajúci na hraniciach krajiny, nech svoje náboženstvo, popri slobodnom užívaní kostolov, zvonov cintorínov, všade slobodne vyznávajú a nie je povolené nikomu v slobodnom praktizovaní jeho náboženstva akýmkoľvek spôsobom alebo pod akoukoľvek zámenkou brániť a prekážať.

Po druhé: ...sedliakom v ich náboženstve nemožno brániť, vyhlásili sme a rozhodli, že v záujme dobrého mieru pokoja a krajiny... im nesmú v slobodnom praktizovaní, užívaní a nasledovaní ich náboženstva... ani Jeho kráľovská Výsosť, ani jej sluhovia, ani ich zemepáni, akýmkoľvek spôsobom alebo pod akoukoľvek podmienkou prekážať alebo brániť... komu však doteraz v tomto bránili, nútili ho alebo ho vyrušovali, tým nech dovoľia, aby svoje náboženstvo opäť slobodne užívali, praktizovali a nasledovali a nech nenútia na vykonávanie iných, ich náboženstvu odporujúcich náboženských praktík.

Po tretie: ... aby kňazov alebo kazateľov cirkvi týmto obyvateľom mestečiek a dedín v budúcnosti z ich fár nikto a v žiadnej podobe nevyháňal a nevyrušoval, tých však, ktorých doteraz vykázali, nech je dovoľené priviesť späť alebo na ich miesto postaviť iných.

*Po štvrté: ... nech sa viac nekonajú obsadzovania kostolov, nech kostoly, zabrané v súčasných chaotických časoch z oboch strán, a to aj... evanjelikom, ako aj katolíkom, nech sú po výmene dokumentov okamžite navrátené. Krivdy ľudí katolíckeho aj evanjelického náboženstva, ktoré i v budúcnosti vo veciach náboženstva vzniknú ... Jeho Výsosť.. na jednotlivých krajinských snemoch napravi.*¹⁹⁹

Zo strany habsburského dvora bolo vyčítané protestantom, že sa dišputami o náboženských veciach a právach vyhýbajú boju proti Osmanom, ktorí by mali byť ich spoločným nepriateľom a dokonca sa nechávajú nimi podporovať a ukazujú k nim sympatie. Na druhú stranu protestantská šľachta a mestá dokazovali, že cisár nerobí nič na ochranu pred Turkami.²⁰⁰

Šľachta si na základe mieru posilnila svoje pozície v Uhorsku. Rákóczy získal územné zisky a teda doživotné pripojenie siedmich hornouhorských stolíc k Sedmohradsku. V roku 1647 potvrdil uhorský snem ustanovenia Lineckého mieru. Zároveň boli vydané ďalšie články, ktoré potvrdzovali rovnováhu moci medzi stavmi a panovníkom a taktiež náboženskú slobodu.²⁰¹

¹⁹⁹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku II.* DVORŽÁK, Pavel (ed.), s. 61.

²⁰⁰ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 119.

²⁰¹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 276.

V roku 1648 Vestfálsky mier ukončil tridsaťročnú vojnu. Znamenal celkové oslabenie moci Habsburgovcov v Európe a ukončenie ich ďalšej územnej expanzie a rekatolizačných snáh. Na ich vlastnom území im však mier uvoľnil ruky, čo znamenalo hrozbu pre protestantov aj uhorskú šľachtu.

Vestfálsky mier síce v Európe priniesol ukludnenie, o Uhorsku sa to však v tom čase povedať nedalo. Habsburgovci chceli aj na tomto území zaviesť absolutistický spôsob vlády spojený s tvrdou rekatolizáciou.²⁰²

V polovici 17. storočia sa bola politická moc v Uhorsku v rukách troch skupín. Prvou bola katolícka hierarchia, nadväzujúca na dielo Petra Pázmányho, ktorá mala za úlohu rekatolizáciu krajiny. Ich hlavnými podporovateľmi bol habsburgský vládca a jeho ústredné orgány. Výmenou za túto podporu boli ochotní poľaviť v protiosmanských záležitostiach aj presadzovania stavovských záujmov. Ďalšou, najvplyvnejšou skupinou bola vyššia šľachta. Väčšina vysokej šľachty bola po úspešnej rekatolizácii Pázmányho v tom čase už katolícka. Katolíci boli dosadzovaní do úradu palatína a dôležité stavovské orgány boli tiež obsadené katolíkmi. Aj táto skupina bola pevne spojená s kráľom a mnoho jej členov taktiež podporovalo rekatolizáciu. Jej konanie bolo motivované viac hospodárskymi, či mocenskými výhodami, keďže za zásluhy dostávali majetky, alebo miesta v úradoch. Primárne sa ale takmer všetci snažili o ochranu stavovských záujmov a vytlačenie moci Turkov z Uhorska. Do tretej, najpočetnejšej skupiny patrila nižšia šľachta a slobodné kráľovské mestá. Tí sa hlásili väčšinou k protestantským konfesiam a tak udržiavali úzke styky so Sedmohradskom a dúfali, že jej kniežat'a zjednotí krajinu. Avšak s vyššou šľachtou mali spoločné záležitosti ako ochrana stavovských práv a slobôd, kde mala pevné miesto sloboda náboženstva, alebo boje proti Turkom.²⁰³

V roku 1663 vypovedala Osmanská ríša panovníkovi Leopoldovi I. (1640–1705) vojnu a jej jednotky postupovali smerom na sever, na Slovensko. Pri Štúrove porazili narýchlo zozbieranú cisársku armádu, dobyli pevnosť Nové Zámky, dostali tak isto pod kontrolu Nitru a ďalšie mestá. Cisár nato uzavrel s Osmanmi mier, podľa ktorého zostali v tureckých rukách Nové Zámky a ich okolie. Turci tu založili nový vilájet, Ujvársky (1663–1685).²⁰⁴ V sedemdesiatych rokoch 17. storočia zasahovali do územia dnešného Slovenska okrem novozaloženého Ujvárskeho aj vilájety Budínsky a Jágerský. Kvôli tureckým

²⁰² KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 70.

²⁰³ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 280.

²⁰⁴ Mesto Nové Zámky – maďarsky Érsek-Újvár, turecky Uyvar.

nájazdom trpeli najmä poddaní, ktorí rebelujú v rade miestnych povstaní . Nespokojná bola taktiež šľachta, z dôvodu nedodržiavania ústavy a sústavnej rekatolizácie.²⁰⁵

²⁰⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 71.

6. Druhá polovica stavovských povstaní

6. 1. Wesselényiho sprisahanie

Rekatolizácia bola hlavným problémom spoločnosti v Uhorsku celé 17. storočie. S podporou vlády a úradov prebiehala majetkoch protestantov aj v šesťdesiatych rokoch, napríklad F. Wesselényiho, Ž. Báthoryovej. Nižšia, stoličná šľachta spolu s kráľovskými mestami a niektorými magnátmi ostro vystupovala na ochranu slobody vierovyznania.²⁰⁶

Úspešné pokusy arcibiskupa Lippaya²⁰⁷ o úniu gréckej cirkvi s katolíckou na východe Uhorska posilnili katolícke pozície v krajine. V okolí Humenného, na pozemkoch Drugethovcov²⁰⁸ sa podarilo udržať grécko-katolícku cirkev a postupne ju rozširovali medzi Rusínmi, tam kde prevládalo predtým pravoslávie v Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej stolici. Leopold I. na svojej korunovácii musel prisahať, že bude dodržiavať body Viedenského a Lineckého mieru, avšak duchovenstvo v Uhrách nechcelo dodržiavať tieto mierové dohody.²⁰⁹ Uhorské stavy zvolali v roku 1662 snem, kde mali byť prerokované záležitosti vojenskej podpory Sedmohradska. Nakoniec sa ale zvrhol v spor o náboženských záležitostiach. Katolíci ovládali hornú komoru snemu a evanjelici mali väčšinu v dolnej. Protestanti vyslovili sťažnosti na zaberanie chrámov v mene 24 kráľovských miest a 20 stolíc. Cisár Leopold I. však nebol protestantom naklonený a chcel tieto veci vyriešiť súdne. Spor vyvrcholil odchodom väčšiny evanjelických poverencov zo snemu. Snem bol vyhlásený za neplatný v stolicach, kde mali protestanti väčšinu.²¹⁰

František Wesselényi sa stal v roku 1655 uhorským palatínom. Ten sa už predtým osvedčil panovníkovi pri vojnách, či pri kompromisoch s protestantmi. Jeho vízie sa ale s vládárom rozišli a dochádza k jeho spojeniu s chorváckym bánom Petrom Zrínyim a krajinským sudcom Františkom Nádasdym. Magnáti a šľachta prekonali svoje rozpory, najmä v náboženských otázkach a zhodli sa po roku 1664 na spoločnom boji proti Leopoldovi I. Šľachta si ale uvedomovala, že bez zahraničnej podpory nemajú šancu. Počiatočná

²⁰⁶ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 299.

²⁰⁷ Juraj Lipai (Lippay) – ostrihomský arcibiskup v r. 1642 -1666.

²⁰⁸ Drugetovci (Drugethovci) – uhorský šľachtický rod, patrili im panstvá na východnom Slovensku (Humenné, Trebišov, Snina) a Užhorodské panstvo.

²⁰⁹ MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, s. 143.

²¹⁰ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 179.

orientácia na Francúzsko však bola neúspešná. Najmä pod vplyvom hornouhorskej šľachty sa povstalci zamerali na tureckú pomoc. Sedmohradsko malo byť prostredníkom v rokovaníach so sultánom. Táto proturecká orientácia šľachty pokračovala ďalších dvadsať rokov.²¹¹

Po smrti organizátora Wesselényiho v roku 1667 sa o sprisahaní dozvedel habsburský dvor. Sedmohradský magnát František I. Rákóczy sa dohodol 26.4. 1669 v Šarišskom Potoku s hornouhorskou protestantskou šľachtou, že im aj ich cirkvám navráti majetky a skončí sa ich prenasledovanie. Na oplátku požadoval podporu v jeho snahe získať sedmohradský kniežací stolec. Rebeli ponúkali tureckej Porte pripojenie Uhier k Osmanskej ríši za podporu pri povstaní, boli však odmietnutí.²¹²

Časť šľachty na čele s Františkom Wesselényim začala pripravovať ďalšie povstanie. Habsburská moc však toto povstanie odhalila a v roku 1671 hlavných organizátorov popravila. Uhorská ústava bola zrušená, zvýšila sa znovu miera rekatolizácie a nad krajinou mali moc cisárovo žoldnierske vojská vedené generálom Šporkom.²¹³

V apríli 1671 sú popravení hlavní organizári povstania v Novom Meste vo Viedni, Nádasdy, Zrínyi a jeho švagor František Frangepan. Ďalších dvesto osôb bolo tiež odsúdených k viacerým trestom za účasť na spiknutí.²¹⁴ Jedným z popravených bol aj moravský emigrant, kazateľ jednoty bratskej a priateľ Komenského Mikuláš Drábík, známy svojimi víziami a proroctvami najmä o skaze Habsburgovcov, alebo pápežského stolca.

Prenasledovanie protestantov, teraz hlavne zamerané na kalvínskych kňazov, vyvrcholilo odsúdením cca štyridsiatich pastorov na galeje, takto protikatolícka opozícia získala prvých mučedníkov.²¹⁵

Aj napriek rozhodnutiam snemov sa násilie na evanjelikoch v tomto období zase stupňuje. Za panovania cisára Leopolda I., arcibiskupa Juraja Szelepcsényiho a biskupa Leopolda Kollonicha, zásahy proti nekatolíkom dosahujú ďalšieho vrcholu. Po odhalení Wesselényiho sprisahania sa arcibiskup Szelepcsényi snažil prípravu povstania využiť proti protestantom, aj napriek tomu, že účastníci sprisahania boli takmer všetci katolíci. V Bratislave v roku 1673 bol zriadený mimoriadny súd, kde bolo povolaných 33 evanjelických kňazov, ktorých obvinili z účasti na sprisahaní a taktiež z hanobenia kráľa

²¹¹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 299.

²¹² PRAŽÁK, Richard: *Dějiny Uher a Maďarska v datech*, s. 130.

²¹³ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 71.

²¹⁴ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 161.

²¹⁵ EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*, s. 279.

a katolíckej cirkvi. Títo farári sa nemohli brániť, ale sudcovia im dali na výber. Mohli prestúpiť na katolícku vieru, alebo vzdať sa svojich úradov, alebo budú poslaní do vyhnanstva. Kňazi až na jedného šli radšej do vyhnanstva, alebo sa vzdali úradu akoby sa zriekli svojej viery. Týmto sa ale súdy s evanjelikmi neskončili. Szelepcsényi zvolal rok potom, v r. 1674 do Bratislavy ďalší súd, kde boli obvinených ďalší duchovní a učitelia. Boli väznení a nakoniec odsúdení na galeje do Neapola, kam museli ísť z Uhorska pešo. V tom istom roku prebiehal aj súd v Spišskom Podhradí, kde boli pod patronátom biskupa Bársonyho odsúdení protestantskí farári zo Spiša do vyhnanstva.²¹⁶

6. 2. Kurucké povstanie

Represie z rokov 1670 – 1671 nenaplnili očakávania dvora a nevedli k posilneniu habsburskej moci v krajine, ani k upokojeniu politickej situácie. Nariadenia úradov v náboženskej, ekonomickej, politickej, či vojenskej oblasti, zas viedli k zvyšovaniu nespokojnosti, vyhroteniu rozporov a radikalizácii tak stavov, ako aj nižších vrstiev spoločnosti v Uhorsku.²¹⁷

Po popravení vedúcich osobností Wesselényiho sprisahania a zhabala habsburská moc mnohé majetky šľachticov, zemanov i mešťanov podozrivých z účasti na rebélii. V Levoči a potom v Bratislave sa konali mimoriadne súdy, kde bolo súdených 230 šľachticov. Odsúdený na smrť bol len jeden, ale roziahle konfiškácie majetkov a dlhoročné väzenia mali oslabiť vplyv šľachty a najmä naplniť habsburskú pokladnicu.²¹⁸ Celé Uhry boli obsadené kráľovským vojskom, ktoré tiež zastrešovalo násilnú rekatolizáciu, kedy boli vyhánaný kňazi zo svojich farností a opäť boli zaberané protestantské kostoly. Šľachtici a stovky poddaných spolu s duchovnými unikali pred násilím na východ kráľovstva, za riekou Tisu, na územie susediace so Sedmohradskom, kde kráľovské úrady nemali takú moc. Tu vznikajú ozbrojené oddiely, ktoré podnikali ozbrojené nájazdy na západ do Uhorska. Títo bojujúci utečenci dostali názov kuruci. S podporou Sedmohradska už roku 1672 obsadili na území dnešného Slovenska niektoré stolice a slobodné kráľovské mestá, ktoré ich vítali ako osloboditeľov od

²¹⁶ BLAHO, Miloslav: „Odoberanie kostolov a vyhánanie evanjelických kňazov“, s. 58.

²¹⁷ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 303.

²¹⁸ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 181.

náboženského prenasledovania a vojenského útlaku. Po počiatkových úspechoch ich cisárske vojská zatlačili naspäť na územie Zátisia. Útlak pokračoval aj krvavými súdmi s protestantskými duchovnými, čo vyvolávalo ďalšiu nespokojnosť obyvateľstva. Počet prívržencov rebelov rástol a menšie boje boli takmer na dennom poriadku.

Otázka boja za slobodu náboženstva bola v týchto konfliktoch často rozhodujúca, čo ilustruje ukážka z prameňa, z výzvy kurucov k uhorským vojakom na boj proti cisárskym vojskám: „... *Vidiac, ako mnohých čestných vojakov bolí pošliapanie slávneho slova Božieho v našom národe, urážka ozajstného evanjelického učenia a slávneho mena Božieho, obsadenie kostolov, fár, škôl nepriateľom, nenávidiacim našu krv a kresťanskú vieru, ponižujúce a trpké prenasledovanie, vyhánanie a zabíjanie hlásateľov slávneho Božieho evanjelia...*“²¹⁹ Ďalej text pokračuje vo vyzývaní k chopeniu zbraní a boju proti útlaku. Je zaujímavé, že táto výzva sa už netýka primárne šľachtického stavu, ale aj vojakov, sedliakov a poddaných.

Kuruci pri nájazdoch do Horných Uhier zaberali katolícke kostoly, vyhánali a vraždili katolíckych duchovných aj rehoľníkov. Takže násilie sa odohrávalo na oboch stranách. Katolícke elity spolu s vojskom na západnom Slovensku taktiež zaberali evanjelické chrámy s veľkou vervou. Najprv zaberali protestantské kostoly v mestách ako Bratislava, Banská Štiavnica, Trenčín a neskôr aj vo vidieckych sídlach. Na viacerých miestach boli úplne zakázané evanjelické bohoslužby. Krvavé náboženské nepokoje sa odohrali najmä na územiach západného Slovenska napríklad v Turej Lúke (1672), alebo v Senici (1673).²²⁰

V roku 1673 volí panovník cestu upevnenia absolutizmu a podľa rád katolíckej hierarchie zvyšuje podporu násilnej rekatolizácie. Rok predtým bol popravený český exulant a blízky človek Komenského Mikuláš Drabík v Prešporku. V Uhorsku vládlo habsburské vojsko a pri drancovaní dedín vyhánali protestantských duchovných i učiteľov. Katolícka šľachta chcela taktiež dokázať panovníkovi lojalitu a tak nútili ku konverziám na katolicizmus poddaných i duchovenstvo na svojich panstvách. V Slobodných kráľovských mestách a banských mestách mohol cisár na základe vrchnostenského práva odnímať protestantom kostoly a školy, ktoré poväčšine končili v rukách jezuitov. Veľa z duchovných

²¹⁹ *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku II.*. DVOŘÁK, Pavel (ed.), s. 68.

²²⁰ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 182.

emigrovalo do Sedmohradska a Nemecka, mnohí sa tiež pripájali ku kurucom, či sa schovávali.²²¹

Cisár Leopold zrušil krajinskú ústavu a uhorská autonómia bola suspendovaná, krajinský snem sa nezvolával a úrad palatína bol taktiež zrušený. Vláda viackrát zvýšila dane pre poddaných, aj pre šľachtu. Z daní sa mala vydržiavať vojenská sila. S týmto ale neboli spokojné vedúce postavy katolíckej hierarchie. Ako náhradu im však cisár sľúbil voľné ruky pri rekatolizácii. V rokoch 1673 a 1674 sa konali v Bratislave dva hromadné procesy pod záštitou ostrihomského arcibiskupa Szelepcsényiho s protestantskými farármi a učiteľmi, ktorých bolo až sedem stovák.²²² Boli obvinení z vlastizrady a 4. 1674 odsúdení k poprave a strate majetku. Vyhnúť rozsudku sa dalo jedine prestupom na katolícku vieru, útekom z krajiny alebo zrieknutím sa cirkevnej služby. Toto učinila väčšina duchovných. Šesťdesiat sedem z nich to ale odmietlo a skončilo vo väzení. Keď sa ani po dlhotrvajúcom mučení nepodvolili, boli namiesto popravy predaní do otroctva a poslaní do Neapola na galeje. Tento zásah proti náboženskej slobode vzbudil rozčarovanie v celej Európe. Nakoniec boli oslobodení v roku 1676 holandským admirálom de Ruyterom, ktorý mal poverenie na tento čin od nizozemskej štátnej rady. Uhorskí protestanti sa avšak po vyslobodení z galejí vrátiť domov nemohli.²²³

Od roku 1673 si kuruci volili svoje kolektívne velenie. Na čelo kurucov a emigrantov sa najprv dostal Michal Teleki a v roku 1674 Pavol Wesselényi, ktorý ale nedokázal skoordinať svoje záujmy s európskou podporou. V Sedmohradsku sa zvýšila vážnosť kurucov ako aj vo vzťahoch s Osmanskou Portou, tak aj s Habsburgovcami.²²⁴

²²¹ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 307.

²²² MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 182.

²²³ PRAŽÁK, Richard: *Dějiny Uher a Maďarska v datech*, s. 131.

²²⁴ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 310.

6.3. Povstanie Imricha Thökölyho

V roku 1678 sa na čelo povstalcov dostal šľachtic pochádzajúci z Kežmarku, Imrich Thököly (1657 – 1705).

Narodil sa v roku 1657 ako jediný syn posledného evanjelického magnáta Štefana Thökölyho. V roku 1670 sa ako účastník Wesselényiho pokusu o sprisahanie, jeho otec bránil pred kráľovským vojskom na Oravskom hrade, kde zakrátko zomrel počas obliehania. Mladému Thökölymu sa podarilo utiecť do Sedmohradska, kde sa mu podarilo vďaka menu, majetku a kontaktom zaujať významnú pozíciu medzi uhorskými exulantmi.²²⁵

Kuruci sa po neúspešných rokovaníach o spojenectve s Francúzskom začali orientovať na tureckú Portu. Do Istambulu boli poslaní od Thökölyho vyslanci s návrhom na vytvorenie samostatného kniežatstva pod ochranou Osmanov. Odpútanie kurucov od Sedmohradska vytvorilo problém, kde budú mať svoju základňu. Centrom Thökölyho územia bolo sedem stolíc v severovýchodnom Uhorsku, ktoré Turci nazývali „Orta Madžar“. K týmto územiám boli pripojené ďalšie stolice ako Spiš, Šariš, Gemer, Užhorod. Toto územie získali kuruci z dôvodu určitého mocenského vákuu, pretože habsburský dvor nedokázal účinne spravovať tak ďaleké územie, Sedmohradsko bolo politicky oslabené a ani Osmanská ríša si to nemohla dovoliť z dôvodu ustavičných vojen.²²⁶

Thököly v roku 1681 uzavrel zmluvu s Osmanmi, ktorou mu bolo prisľúbené utvorenie stredo-uhorského kniežatstva pod zvrchovanosťou Turkov. Thököly potom okupoval väčšinu územia Slovenska a zvolal snem do Košíc, kde bol zvolený za knieža a dokonca ho sultán vyhlásil za „kráľa Horných Uhier“. Jeho prívrženci ho dokonca nazývali „kráľom slovenským“. A tak sa územie Slovenska stalo na krátky čas samostatnou krajinou, avšak pod tureckou záštitou.²²⁷

Mierne zmeny v postavení protestantov v Uhrách priniesol snem v Šoproni v roku 1681. Na sneme sa zišiel veľký počet šľachticov, ale z magnátov sa zúčastnil iba jeden evanjelik – Ondrej Zai. Protestanti tvorili len jednu pätinu zúčastnených. Za palatína bol Zvolený Pavol Eszterházy a lutheráni predložili svoje žiadosti palatínovi i panovníkovi.²²⁸

²²⁵ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 310.

²²⁶ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 154.

²²⁷ KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, s. 30.

²²⁸ VESELÝ, Daniel: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, s. 189.

Imrich Thököly prinútil cisára Leopolda I. (1640–1705) k potvrdeniu náboženskej slobody, ale opäť s dodatkom, že sa sloboda nesmie dotýkať zemepanských práv. Ale keďže väčšina vyššej šľachty už bola katolícka, stále mohli rozhodovať o konfesii poddaných na ich majetkoch. Kostoly mohli byť prinavrátené evanjelikom len v tom prípade, ak neboli vysvätené katolíckym spôsobom, ale tých v skutočnosti zostalo veľmi málo. Na Šopronskom sneme bolo evanjelikom podľa článkov 25 a 26 povolené mať v každej stolici dva chrámy a aj pre tie platili rôzne predpisy. Podľa týchto článkov, zvaných artikuly získali tieto kostoly pomenovanie a sú známe ako artikulárne chrámy. Dodnes sa viaceré zachovali, napríklad v Istebnom, Kežmarku, Hronseku, Leštínach, alebo vo Svätom Kríži. Okrem týchto miest, mohli mať evanjelici chrámy a kaplnky aj v slobodných kráľovských mestách (za hradbami), hraničných mestách a v sídlach zemepánov. V oblastiach, kde kostoly neboli povolené, sa často protestanti stretávali v lesoch, alebo zapadnutých miestach.²²⁹

Povstalci s týmto ale neboli spokojní. Osmanský sultán v tom období vyhlásil ďalšiu vojnu Habsburgovcom a zamiešal sa aj do stavovského konfliktu v Uhrách. Thökölymu prisľúbil Uhorskú korunu a ochranu, ak sa podrobí Osmanskej ríši. Sedmohradský vodca zakrátko obsadil územie stredného a východného Slovenska.²³⁰

Po obsadení v roku 1682 sa stávajú Košice centrom Thökölyho moci. Ten sa následne spolu s Osmanmi zmocňuje hradu Fiľakovo a po jeho dobytí 16. 9. 1682 ho paša Uzun Ibrahim korunoval za kráľa „Horného Uhorska“ a odovzdal mu kráľovské insígnie. Bola podpísaná zmluva, ktorá stanovovala tribúty, ktoré sa mali Turkom platiť, ale aj vojenské povinnosti pri výpravách tureckej armády. Taktiež hovorí o slobodnej voľbe kráľa, ktorú ale musí odobriť Porta a vylučuje z tejto voľby katolíkov a zároveň záštitu a podporu pre evanjelikov a kalvínov. Pokračuje aj vyhnaním katolíckych hodnostárov a jezuitov.²³¹

Arcibiskup Szelepcsényi poslal pápežovi v r. 1684 správu: „Z čistej nenávisti voči viere a snahe vykoreniť Katolícku cirkev mnoho kňazov bolo zabitých, ťažko ranených, kruto mučených, žalárovaných, odvlečených, trápených hladom a prácou a inými podobnými útrapami postihnutých“.²³²

²²⁹ BLAHO, Miloslav: „Odoberanie kostolov a vyhánanie evanjelických kňazov“, s. 58.

²³⁰ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 71.

²³¹ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 154.

²³² JUDÁK, Viliam: *In Ecclesia Dei*, s. 97.

Thökölyho kniežatstvo sa teda stalo, rovnako ako Sedmohradsko, vazalským štátom Turkov. Po dobytí Fil'akova sa vzdalo kurucom veľké množstvo miest a hradov, napríklad Levice, Zvolen, alebo banské mestá a tak získali územie až po Váh.²³³

Kniežatstvo Horného Uhorska zaberalo územie dvadsiatich stolíc, Dolné Uhorsko až po rieku Hron a celé Horné Uhry. Thököly si na svojom území centralizoval moc a konfiškoval majetky svojich nepriateľov, kritikov, alebo zemanov, ktorí nechceli vstúpiť do povstaleckého vojska. Jeho delegáti rozhodli, v duchu cieľov povstania, o navrátení zabraných protestantských chrámov a úplné obnovenie náboženskej slobody vierovyznania. V kuruckom štáte sa vytvoril nový spoločenský základ odboja proti habsburskému dvoru. Do popredia sa namiesto stavov dostáva vojsko (najmä nešľachtického pôvodu) a slobodné kráľovské mestá. Tie mali pre podporu rebélie svoje politické, ekonomické a náboženské dôvody. Thököly vo svojom štáte využíval rozsiahlu podporu protestantského obyvateľstva. Protestanti videli v kniežatstve hlavne ochranu pred rekatolizáciou a hospodárskou diskrimináciou.

Po vojenských úspechoch prinútil cisára Leopolda I., aby sľúbil obnoviť funkciu uhorského palatína a uhorskú ústavu.

Keď začiatkom roku 1682 vyhlásili Osmania Habsburgovcom vojnu, rakúske vojská boli presunuté z Kráľovského Uhorska. Toho využil Thököly a podrobil si nechránené stolice a taktiež banské mestá. Kurucké vojsko sa zmocnilo celého územia Dolných Uhier aj s Prešporkom.

Po začatí obliehania Viedne r. 1683, Turci očakávali pomoc od Thökölyho na základe predošlých zmlúv. Sultán ráatal dokonca s pätnásttisícovou podporou.²³⁴

V Európe sa šírili správy o plienení v Uhorsku, čomu pomáhala aj Habsburská propaganda, ktorá prezentovala habsburské Kráľovské Uhry ako dediča úlohy „bašty kresťanstva“ a zvyšok Uhier pod Thökölyho nadvládou ako „nepriateľov kresťanstva“. Maďarský historik Lendvai sa zmieňuje o tom, že v Uhorsku panoval všeobecný názor, že krajina zaplatila viac Nemcom ako Turkom za stopäťdesiat rokov.²³⁵

²³³ KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*, s. 154.

²³⁴ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 315.

²³⁵ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 165.

Krurucké vojsko do známeho obliehania Viedne ani nezasiahlo. Turecký veľkovezír vyzýval Thökölyho na podporu svojich vojsk, ale povstalci, zdržujúci sa v Prešporku, to ignorovali. Kuruci si vybudovali opevnený tábor na Žitnom ostrove a zmocnili sa Trnavy.²³⁶

Porážka Turkov pri Viedni roku 1683 ale aj následné prehry v Uhrách zmarili povstalecké plány. V roku 1685 bola dobytá od Osmanov pevnosť Nové Zámky a neskôr, v roku 1686 aj Budín. Týmito udalosťami sa pomaly končí turecká vláda na území Uhier. Thököly bol nútený utiecť do Osmanskej ríše a tak cisárske vojská za krátky čas dobyli od povstalcov takmer všetky mestá. Najdlhšie držali protestantský rebeli na Slovensku mesto Prešov.²³⁷

V roku 1685 bol Thököly zajatý varadínskym pašom, pretože Osmania chceli hodiť zodpovednosť za prehru pri Viedni na kurucké vojská a podpísať mier s habsburským panovníkom Leopoldom. Thököly sa síce nakoniec dostal do velenia sultánovho vojska, ale väčšina kurucov opustilo jeho armádu a po Leopoldovej amnestii sa často pripájali do protitureckých jednotiek.²³⁸

V marci roku 1687 vpadol do Prešova cisársky generál Antonio Caraffa, kde zriadil vojnový súd a z často vykonštruovaných obvinení zo spolupráce s Thökölym bolo odsúdení protestantskí šľachtici a mešťania k hrdelnému trestu a strate majetku. Odsúdení boli popravení, rozštvrení a na výstrahu, na hákoch rozvešaní popri cestách. Táto udalosť sa označuje ako tzv. „Prešovské jatky“. ²³⁹ Na prešovskom námestí bolo popravených 21 evanjelikov, zväčša bohatých mešťanov.²⁴⁰

V Uhrách pokračujú popravy protestantov a jezuiti zaberajú ako luteránske, tak aj kalvínske školy, napríklad reformovanú vysokú školu v Šarišskom Potoku.²⁴¹

Posledná bašta protihabsburského odboja, mesto Mukačevo sa pod vedením manželky Thökölyho a matky Františka II. Rákóczyho, Heleny Zrínyi bránilo až do roku 1688.

V roku 1699 bol podpísaný Karlovecký mier, ktorým skončila vláda Osmanov na Uhorskom území a pod vládou jedného panovníka bola takmer celá Habsburská monarchia

²³⁶ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 315.

²³⁷ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 71.

²³⁸ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 316.

²³⁹ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*, s. 165.

²⁴⁰ BLAHO, Miloslav: „Odoberanie kostolov a vyhánanie evanjelických kňazov“, s. 58.

²⁴¹ PRAŽÁK, Richard: *Dějiny Uher a Maďarska v datech*, s. 135.

zjednotená. Habsburgský dvor si však na prelome 17. a 18. storočia poštval proti sebe všetky sociálne vrstvy uhorskej spoločnosti, od šľachty až po poddaných.²⁴²

Thökölyho povstanie bolo odlišné od predchádzajúcich stavovských povstaní. Knieža mal podporu všetkých vrstiev obyvateľstva okrem šľachty aj mešťanov vojakov, poddaných a iných nešľachtických skupín. Aj napriek tomu bolo povstanie neúspešné a to hlavne z dôvodu jednostrannej orientácie na Osmanskú ríšu a následnej politickej izolácie.²⁴³

6. 4. Povstanie Františka II. Rákóczyho

Vlna ťažení proti protestantom a násilia na nich, spojená s pokusmi nastoliť absolutizmus, ani začiatkom 18. storočia nevedla k úplnému podmaneniu Uhorska cisárovi, ktorý si dal odhlasovať na sneme v Bratislave dedičnosť uhorskej koruny pre Habsburgovcov po meči. Nespokojné však boli v krajine všetky sociálne vrstvy, aristokracia, mešťania i poddaní.²⁴⁴

Z tejto nespokojnosti vznikla dvojaká opozícia proti panovníkovi Leopoldovi I., ľudová i šľachtická. Druhá z nich sa vyformovala z nevelkého počtu aristokracie a zemianstva lokalizovaného na severovýchode Uhorska. Túto skupinu spočiatku viedol užský župan Mikuláš Bercsényi, neskôr ho vystriedal František II. Rákóczy (1676 – 1735), šľachtic zo známej protihabsburgsky orientovanej rodiny. Tábor opozičnej šľachty síce nebol veľký, ale podporovala ich väčšina meštianskeho a zemianskeho protestantského obyvateľstva.

Po vypuknutí Vojny o španielske dedičstvo (1701 – 1714) medzi Francúzskom a Habsburgskou monarchiou sa odbojná šľachta pokúsila v roku 1701 o nadviazanie spojenectva s francúzskym kráľom. Tento pokus bol však vyzradený a Rákóczy bol spolu s ďalšími spolupracovníkmi uväznený, ale po krátkom čase sa mu podaril útek do Poľska, kde sa ukrýval ďalšie dva roky.²⁴⁵

²⁴² KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 379.

²⁴³ Tamže, s. 316.

²⁴⁴ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 72.

²⁴⁵ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 379.

Keď v roku 1703 vpadol na územie Uhier Rákóczy z Poľska, húfne sa k nemu pridávali obyvatelia všetkých spoločenských tried vo východoslovenských stolicích. František II. Rákóczy sa snažil využiť situáciu, kedy habsburské vojská viedli s Francúzmi Vojnu o španielske dedičstvo a postupne ovládol nielen územie dnešného Slovenska, ale aj časti Dolnej zeme (Maďarska), ktoré boli oslobodené od Tureckej nadvlády.²⁴⁶

Cisár Leopold I. zomrel 5.5. 1705 a jeho nástupcom sa stal Jozef I.(1678–1711), ktorý už dlho nesúhlasil s dvorskou politikou a prisľúbil široké amnestie. Začali sa mierové rokovania v Trnave, ktoré ale zmarila francúzska diplomacia na čele s markízom Des Alleurs, ktorá potrebovala držať habsburské vojsko na dvoch frontách. Neúspech mierových rokovaní bol sklamaním pre mnohých prívržencov Rákóczyho, pretože nový cisár ponúkal povstalcovi výhodné podmienky.²⁴⁷

Rákóczy bol v septembri roku 1705 na povstaleckom sneme v Sečanoch zvolený za vodcu uhorských konfederovaných stavov. Závery snemu boli zapísané v 19 článkoch, v ktorých dôležitú časť tvorili zákony, upravujúce náboženské pomery.²⁴⁸ Zaviazal chrániť slobodu vyznania troch uznaných cirkví na Slovensku – katolíkov, evanjelikov a kalvínov. Kostoly sa v sídlach mali rozdeliť podľa počtu obyvateľstva. Mali patriť tým, ktorí mali na danom území, v obci náboženskú väčšinu. Na rozdelenie chrámov a majetkov mali dohliadať zmiešané komisie, volené pre stolice a mestá na určitom území. Toto uznesenie bolo na svoju dobu pokrokové, ale pre prílišnú náboženskú neznášanlivosť, ktorá v tom čase vládla, v konečnom dôsledku neuspokojovalo ani jednu stranu. Katolíkom sa zdalo, že uznesenie obsahuje príliš ústupkov pre protestantov, naopak protestantom unesenie nepostačovalo. Napriek problémom pri zavádzaní a uplatňovaní tohto dokumentu v praxi, malo pre protestantov reálny význam vo forme obnovy svojej cirkevnej organizácie a v roku 1707 zvolaním Ružomerskej synody.²⁴⁹ Evanjelická synoda chcela utvoriť novú administratívnu štruktúru, do ktorej mali patriť aj oblasti predtým ovládané Osmanmi. Uznesenia synody však boli zo strany vlády označené za nezákonné a neplatné.²⁵⁰

V prostredí slovenského evanjelického zemanstva vznikala opozícia proti Rákóczymu, ktorej hlavným strediskom bola Turčianska stolica. Jej predstavitelia vyzvali vedľajšie stolice, aby podporili koniec bojov. S ich vyslancami sa však vysporiadal knieža na

²⁴⁶ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 72.

²⁴⁷ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, s. 189.

²⁴⁸ KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*, s. 384.

²⁴⁹ DANGL, Vojtech: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*, s. 181.

²⁵⁰ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“, s. 66.

sneme v Onóde v roku 1707. Tu boli vyslanci Turčianskej stolice obvinení a napadnutí. Melichior Rakovský bol rozsekaný a druhý vyslanec Krištof Okoličáni, ktorý napa0dnutie prežil bol po pár dňoch popravený. Rákóczy nechal zrušiť Turčiansku stolicu a jej územie rozdelil medzi okolité stolice.²⁵¹ Na tomto tzv. Onódskom sneme rebeli zbavili cisára Jozefa I. a teda Habsburgovcov trónu. To prinútilo cisára Jozefa I. k zásahu a v roku 1708 jeho armáda porazila povstalcov Františka II. Rákóczyho.²⁵² Po porážke pri Trenčíne sa už kurucká armáda nikdy poriadne nespamätala a pomaly bola vytlačená z celého západného a časti stredného Slovenska. Stratili aj významné územie banských miest, ktoré produkovali drahé kovy a starali sa o veľkú časť vyzbrojovania vojsk.²⁵³

Kým v predchádzajúcich stavovských povstaniach bol jedným z najvýznamnejších dôvodov odboja boj za náboženskú slobodu nekatolíkov, boj proti rekatolizácii, v úzadí ktorého sa často skrývali rôzne hospodársko-politické otázky a požiadavky. V Rákóczyho hnutí už je náboženská otázka vytlačená do úzadia. Sám František bol katolík vychovávaný jezuitmi, ale snažil sa o určitý kompromis v náboženských otázkach, o zachovanie určitej rovnováhy a tolerantnosti, pravda v dobovom chápaní. Avšak v pretrvávajúcej dobe náboženskej neznášanlivosti nemal veľmi úspech. Obe strany sa stavali do pozície poškodeného a usudzovali, že tej druhej strane sa robia väčšie ústupky a navzájom sa obviňovali a bránili inému vierovyznaniu vo vykonávaní náboženských úkonov a podobne. Aj napriek tomu, že František II Rákóczy bol katolík, prevahu jeho podporovateľov a prívržencov tvorili protestanti.²⁵⁴

Za protihabsburgských stavovských povstaní boli mali striedavo úspech reformačné i protireformačné úsilia. Rekatolizačné opatrenia odôvodňoval viedenský dvor účasťou protestantov na ozbrojených rebéliách proti Habsburgovcom. Napríklad po potlačení rebélie Imricha Thökölyho v roku 1684 v Prešove vznikol tribunál, ktorý odsúdil a popravil 24 šľachticov a mešťanov za účasť na povstaní a v dejinách známa ako už spomenuté tzv. Prešovské jatky. Snem v roku 1687 priznal jezuitom domovské práva, ale zastavil aj ďalšie perzekúcie pre protestantov a ponechal im určité práva. Po poslednom stavovskom povstaní Františka II. Rákóczyho, mier v Satu Mare v roku 1711 dosiahol určitú rovnováhu medzi

²⁵¹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, str. 190.

²⁵² KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 72.

²⁵³ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, str. 190.

²⁵⁴ DANGL, Vojtech: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*, s. 192.

habsburskými absolutistickými tendenciami a rekatolizáciou, a medzi protestantmi v Uhorsku.²⁵⁵

²⁵⁵ KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*, s. 67.

Záver

Boje sedmohradských kniežat s Habsburgovcami mali spolu s mocenskými cieľmi, upevnením a rozšírením vlastného panstva, taktiež ciele ideálov. Tu išlo o obranu stavovských slobôd na najmä náboženskej slobody.²⁵⁶

Do konca stavovských povstaní sa radikálne zmenila náboženská orientácia obyvateľstva na Slovensku. Od dvadsiatych rokov 16. storočia sa rozširovala reformácia a na prelome šestnásteho a sedemnásteho storočia tvoria protestanti prevažnú väčšinu populácie. Po ukončení stavovských povstaní v roku 1711 už je formálne väčšina obyvateľov katolícka. Bohaté magnátske šľachtické rody aj nižšia šľachta často konvertovali ku katolicizmu.²⁵⁷

Habsburgovcom sa podarilo dosiahnuť svoj cieľ a to podriaadiť náboženské otázky autorite, panovníkovi a katolíckej hierarchii. Nepodarilo sa im však protestantizmus úplne eliminovať na území Uhorska. Ich pôvodný prístup, že jednota a sila štátu potrebuje jediné silné náboženstvo a kráľ rozhoduje o konfesii svojich poddaných sa mení. Habsburgský dvor začal uprednostňovať riešenie, kedy jedna autorita rieši otázky verejného výkonu náboženstva. To však bolo často namierené aj proti katolíkom.²⁵⁸

Zatiaľ, čo sa uhorské stavy spájali s Turkami proti habsburskej vláde, dvor sa opieral o vojenskú silu svojich ostatných krajín aj o pomoc iných kresťanských štátov a pokračoval v boji s Osmanskou ríšou. Turci síce v roku 1683 obliehali Viedeň s veľkým vojskom, ale nakoniec utrpeli ťažkú porážku. Habsburgovci po tomto víťazstve dosahovali čoraz väčšie úspechy. Cisárske vojská dobýjali jednu tureckú pevnosť za druhou, a v roku 1686 sa im dostal do rúk Budín, hlavné mesto Uhier. Sedmohradsko bolo taktiež obsadené cisárskou armádou a vtedajšie knieža Michal II. Apafi bol prinútený odstúpiť svoju krajinu Habsburgovcom. Mierom v Karlovaci r. 1699 sa Osmanská ríša musela vzdať nároku na Uhry, Chorvátsko, takmer celú Slavóniu a Sedmohradsko okrem okolia Temešváru.²⁵⁹

V 18. storočí sa dvoru podarilo docieľiť, že katolícka cirkev sa stala jedným z hlavných prostriedkov utvrdzovania moci štátu a dynastie. Taktiež napokon docielila obrat v náboženskom zložení Uhorského kráľovstva. Rekatolizácia pomocou školstva, misií

²⁵⁶ KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, s. 28.

²⁵⁷ DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“, s. 55.

²⁵⁸ Tamže, s. 66.

²⁵⁹ KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, s. 31.

a taktiež vďaka rôznym možnostiam dosahovania štátneho záujmu napokon docielila, že počet nekatolíckej obyvateľstva sa znížil na úroveň ešte stále veľkej skupiny (asi 20% z obyv.), ale v spoločnosti marginalizovanej minority.²⁶⁰

V priebehu 17. storočia dochádza rekatolizáciou k radikálnej zmene situácie v rámci náboženstva. Za storočie sa podarilo katolíckej hierarchii a panovníkovi to, že drvivá väčšina magnátov a vyššej šľachty, ktorí pôvodne vyznávali protestantské vierovyznania, opäť konvertovala ku katolicizmu.

Poddaní v rámci stále silne stavovského kráľovstva tak isto vo väčšine prípadov menili svoje konfesie. Slobodné kráľovské mestá na strednom a východnom Slovensku, v tom čase tradičné centrá protestantizmu podporovali stavovské povstania a odbojné kniežatá po celú dobu povstaní od roku 1604 až po rok 1711.

Začínajúca absolutistická habsburská monarchia sa v časoch mieru s Osmanskou ríšou snaží o rekatolizáciu a posilnenie svojej moci a vplyvu na území Horného Uhorska.

Zmena konfesnej situácie bola spôsobená hlavne rekatolizáciou a habsburským absolutizmom. Protestantská nižšia šľachta nebola dostatočne silná aby dokázala vzdorovať moci dvora, vysoká šľachta v priebehu storočia poväčšine konvertovala a vyvíjajúci zemiansky stav ešte nedosahoval svoju spoločenskú úlohu v Uhorskom kráľovstve ako v 18. alebo v 19. storočí.

Špecifickým rysom v rámci územia Slovenska boli neutíchajúce boje počas celého storočia medzi povstaleckými vojskami a habsburskými armádami a taktiež prítomnosť Osmanov v tesnej blízkosti, keďže turecké vilájety zasahovali až na hranice súčasného Slovenska.

Táto diplomová práca prispela k môjmu hlbšiemu poznaniu a pochopeniu problematiky historického obdobia protihabsburských stavovských povstaní v 17. storočí.

²⁶⁰ KOWALSKÁ, Eva: *Evanjelické a.v. spoločenstvo v 18. storočí*, s. 7

Bibliografia:

Primárna literatúra:

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku I.. DVOŘÁK, Pavel (ed.). Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005, 365 s.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII: Turci v Uhorsku II.. DVOŘÁK, Pavel (ed.). Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, 447 s.

Sekundárna literatúra:

ČAPLOVIČ, Dušan, ČIČAJ, Viliam (et al.): *Dejiny Slovenska*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2000, 309 s.

DANGL, Vojtech: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986, 212 s.

EVANS, R.J.W.: *Vznik habsburské monarchie 1500-1700*. Praha: Argo, 2003, 593 s.

JUDÁK, Viliam: *Kristova cirkev na ceste*, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1998, 335 s.

JUDÁK, Viliam: *In Ecclesia Dei*, Nitra: Kňazský seminár sv. Gorazda, 2003, 304 s.

KOPČAN, Vojtech - KRAJČOVIČOVÁ, Klára: *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin: Osveta, 1983, 232 s.

KOPČAN, Vojtech: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava: Veda - Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, 219 s.

- KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha: Lidové noviny, 2001, 602 s.
- KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, 422 s.
- KOWALSKÁ, Eva: *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001, 220 s.
- KÓNYA, Peter (ed.): *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 787 s.
- KROFTA, Kamil: *My a Maďari v bojích s Turky*, Praha: Státní tiskárna v Praze, 1934, 50 s.
- KVAČALA, Ján: *Dejiny reformácie na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1935, 303 s.
- LENDVAI, Paul: *Tisíc let maďarského národa*, Praha: Academia, nakladatelství AV ČR, 2002, 457 s.
- MACŮREK, Josef: *České země a Slovensko (1620-1750)*, Brno: Universita J. E. Purkyně – filosofická fakulta, 1969, 339 s.
- MANNOVÁ, Elena (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*, Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, 370 s.
- MATUNÁK, Michal: *Život a boje na slovensko tureckom pohraničí*, Bratislava: Tatran, 1983, 317 s.
- MEDEK, Václav: *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha: Česká katolická charita, 1982, 375 s.
- MRVA, Ivan - SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*, Bratislava: Perfekt, 2012, 398 s.
- PRAŽÁK, Richard: *Dějiny Uher a Maďarska v datech*, Praha: Libri, 2010, 534 s.
- ŠPIRKO, Jozef: *Cirkevné dejiny II*, Martin: Neografia, 1943, 540 s.
- ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Protihabsburské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*, Prešov: Universum, 2008, 166 s.
- VESELÝ, Daniel: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2004, 384 s.

WHEATCROFT, Andrew: *Nevěřící. Střety křesťanstva s islámem v letech 638-2002*, Praha: Nakladatelství BB/art s.r.o, 2006, 472 s.

ZUBER, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století II. díl*, Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2003, 604 s.

Články v zborníkoch a v seriálových publikáciách:

BAKOŠOVÁ, Zora: „Spišskopodhradská synoda v roku 1614“, In: *Evanjelický posol spod Tatier*. 2013, roč. 104, č. 47 – 48, s. 13.

BODNÁROVÁ, Miloslava: „Protireformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 17. Storočí“. In: DORUĽA, Ján (ed.). *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Mastníka)*, Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 58 – 68.

BLAHO, Miloslav: „Rodina evanjelikov Ilešházióvcov“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 74 – 77.

BLAHO, Miloslav: „Odoberanie kostolov a vyhánanie evanjelických kňazov“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 55 – 59.

DANIEL, David P.: „K problému a interpretácii konfesionalizácie a protireformácie na Slovensku“. In: DANIEL, David P (ed.). *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku, Zborník pri príležitosti sedemdesiatky Doc. ThDr. Andreja Hajduka a Doc. ThDr. Daniela Štefana Veselého*, Bratislava: Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 1999, s. 55 – 67.

GDOVIN, Miloslav: „Vojna s Turkami (1593–1606)“. In: *Evanjelický posol spod Tatier*. 2009, roč. 99, č. 9, s. 13.

GUERIN, Frédérique: „Re-orienting the Reformation? Prolegomena to a History of the Reformation's Connection with the Islamic World“. In: AL-RODHAN, Nayef (ed.). *The Role of the Arab-Islamic World in the Rise of the West: Implications for Contemporary Trans-Cultural Relations*, London: Palgrave Macmillan UK, 2012, s. 38 – 60.

JUDÁK, Viliam: „Náboženská situácia na Slovensku v 17. Storočí z pohľadu Vatikánskych dokumentov“. In: DORUĽA, Ján (ed.). *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Mastníka)*, Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 8 – 25.

KARLÍK, Jozef: „Osobnosť palatína Juraja Thurzu“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 82 – 88.

KLÁTIK, Miloš: „Prvá zákonodarná synoda ECAV, 400. výročie Žilinskej synody“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 10 – 15.

KOVÁČIKOVÁ, Martina: „Osobnosť Štefana Bočkaja“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 60 – 63.

MALOVCOVÁ, Božena: „Spišskopodhradská synoda 1614 – zriadenie evanjelickej cirkevnej správy na Spiši a v Šariši“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 153 – 158.

MAREČKOVÁ, Marie: „On the issue of the 16th and 17th century confessionalisation in the example of east-slovakian towns“. In: VACULÍK, Jaroslav (ed.). *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 24 (2 – 2010)*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 13 – 17.

MRVA, Ivan: „Politické a náboženské pomery na Slovensku v dobe T. Masníka“. In: DORULA, Ján (ed.). *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Mastníka)*, Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 26 – 47.

MULSOW, Martin: „Who was the Author of the *Clavis Apocalyptica*? Millenarianism between Silesian Mysticism and the Hardlib Circle“. In: LAURSEN, John – POPKIN, Richard (eds.). *Millenarianism and Messianism in Early Modern European Culture Volume IV. Continental Millenarians: Protestants, Catholics, Heretics*, Dodrecht: Springer Science+Business Media, 2001, s. 57 – 75.

PEŤKOVSKÝ, Ondrej: „Zvolanie a priebeh Žilinskej synody“. In: KLÁTIK, Miloš (ed.). *Postavy a udalosti doby Žilinskej synody, 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku*, Liptovský Mikuláš: Transcius, 2010, s. 93 – 97.

PŠENÁK, Jozef: „Jan Amos Komenský a Slovensko“. In: *Naša Univerzita*. 1992, roč. 38, č. 7, s. 1 – 3.